

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи

Кафедра психології

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В
УМОВАХ ВІЙНИ**

**Дипломна робота
Рівень вищої освіти - перший (бакалаврський)**

Виконала:
студентка 4 курсу, групи 403
спеціальності 053 Психологія
Балан Каріна

Керівник: к.псих.н., доц. Собкова С. І.

Рецензент: к.псих.н., доц. _____

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри № ____
від „__” _____ 20__ р.
зав. кафедри _____ доц. Андреева Я.Ф.

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ.....	6
1.1. Аналіз існуючих теоретичних підходів до дослідження соціалізації.....	6
1.2. Особливості соціалізації в підлітковому віці з погляду соціально- психологічних аспектів.....	20
1.3. Теоретичні аспекти проблеми підліткової соціалізації в умовах війни.....	25
Висновки до розділу I.....	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	32
2.1. Методика та організація проведення емпіричного дослідження.....	32
2.2. Аналіз отриманих результатів проведеного емпіричного дослідження.....	36
2.3. Рекомендації щодо соціально-психологічного супроводу підлітків в процесі соціалізації в умовах війни.....	51
Висновки до розділу II.....	54
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогоднішня ситуація, яка виникла в Україні через військову агресію з боку РФ, значно вплинула на розвиток психологічної науки як в теоретичному, так і прикладному плані. Для науковців-психологів ця ситуація стала своєрідним «полем бою», оскільки поставила перед ними багато нових завдань, які стосуються допомоги і підтримки різних категорій населення в змінених умовах життя. Ці умови створюють ситуацію невизначеності перспектив і шляхів виходу з неї. Особливо це стосується такого важливого процесу в житті кожної людини як члена соціуму, як соціалізація.

У межах сучасних реалій суспільного життя надзвичайно яскраво відбуваються зміни в свідомості, в поглядах, думках людей, у між особових стосунках, в структурі ціннісних орієнтацій, у змісті мотивів, наявних життєвих стереотипів. Усе це вплинуло як на розуміння змісту самої соціалізації, так і на її понятійному апараті.

Необхідно розуміти, що сьогоднішня вплинула на українських дітей таким чином, що вони потрапили в ситуацію, яка позбавила їх нормального перебігу процесу зростання і соціалізації. Українські діти живуть у соціумі, яке постійно сповнене небезпеками і вимагає від них швидкої орієнтації в змінених умовах соціуму. Усе це стосується тих соціальних навичок, які торкаються формування нових форм поведінки, таких, як швидке реагування на звуки сирени, обізнаність у тому, де розміщене бомбосховище, як поводитись при обстрілі, як евакуюватися у разі небезпеки тощо. Головною особливістю є те, що така суспільна ситуація надзвичайно ускладнює процес реалізації завдань соціалізації дітей і підлітків. І тому постає питання про те, як допомогти цим дітям пережити травматичні події і зробити так, щоб вони відчували, що їхнє життя повноцінне? Як забезпечити людині, яка зростає, можливість повною мірою засвоїти соціальний досвід? Усі ці питання на

сьогодні є дуже актуальними як у межах наукових досліджень, так і у напрямку розробки практичних напрямів психологічної допомоги. І актуальність цього підтверджується розумінням того, що сьогоденні діти і підлітки – це майбутнє нашої нації, яка буде опорою для України і Світу у післявійськовий період. Власне така актуальність дослідження особливостей соціалізації підлітків є важливою для усіх дорослих, які оточують молоде покоління: вчителів, психологів, батьків, оскільки сьогодні саме дорослим треба розуміти, які суспільні умови та об'єктивні чинники викликають труднощі в процесі соціалізації підлітків і яка специфіка та психологічні наслідки цих труднощів. У межах цього потребує вивчення проблема тієї соціальної ситуації, в якій проживають сучасні підлітки та те, як ця ситуація впливає на якість їх соціального та психічного життя. Саме тому актуальним є дослідження соціально-психологічних особливостей процесу соціалізації підлітків в умовах сьогодення.

Виходячи з зазначеного, **об'єктом дослідження у роботі** стає соціалізація підлітків.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості підліткової соціалізації в умовах військового протистояння.

Гіпотеза дослідження: перебіг процесу соціалізації підлітків в період військових дій відбувається під впливом змінених умов соціального життя і має специфічні (як негативні, так і позитивні) соціально-психологічні наслідки для об'єктів соціалізації.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей соціалізаційного процесу особи підліткового віку під впливом військових подій в Україні.

Завдання дослідження:

1. Теоретично дослідити проблему соціалізації у загальному та особливості її перебігу у підлітковому віці в звичних соціальних умовах.

2. Розкрити роль держави та різних соціальних інститутів у процесі соціалізації підлітків.
3. Виокремити соціальні умови, в яких відбувається соціалізація підлітків.
4. Емпірично вивчити особливості процесу соціалізації підлітків в сучасних умовах суспільного життя.
5. Показати роль психологічного супроводу цього процесу у житті сучасного підлітка.

Методи, які застосовуються у дослідженні: *метод узагальнення* (опрацювання наукових теоретичних джерел); *інструментальні емпіричні методи* (опитування, тестування); *математико-статистичні методи* (метод кореляційного аналізу).

Етапи проведення дослідження складаються з таких:

Перший етап включив теоретичний аналіз і синтез наукових напрацювань з проблеми дослідження.

Другий етап містив підбір респондентів, визначення бази дослідження, розробка відповідного алгоритму його проведення та безпосередню психодіагностику.

Третій етап включив інтерпретацію отриманих даних з відповідним описом та висновками.

Структура роботи. Робота об'єднує вступ, два розділи (теоретичний та емпіричний), висновки, список літературних джерел (49 найменувань), додатки. Загальний обсяг роботи становить 72 сторінки, основний зміст викладено на 58 сторінках. Робота супроводжується 2 таблицями і 2 рисунками.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ

1.1. Аналіз існуючих теоретичних підходів до дослідження соціалізації

Соціалізація – це процес взаємодії між індивідом та суспільством, який має на меті розвиток соціальної сутності людини, включення її у систему різних ролей та статусів і забарвлення життєдіяльності соціальним змістом. Цей процес не має чіткого кінця і залежить від кількості життєвих досвідів, які особа здобуває. Оволодіння культурними складовими, соціальними нормами та цінностями є ключовим елементом соціалізації [30].

Соціалізація представляє собою ключовий процес в житті суспільства, який є основною умовою соціокультурного відтворення різних форм взаємодії в соціальній системі. Основна мета соціалізації полягає в засвоєнні конкретної особою соціального надбання в цілому у суспільстві та в конкретних соціальних групах. Процес соціалізації передбачає засвоєння особою системи відносин та зв'язків, яка є важливою у контексті її участі у суспільному пізнанні та діяльності. Загалом, соціалізація є необхідним процесом для інтеграції людей у суспільство та формування їх як повноцінних членів цієї соціальної системи [30].

Соціалізаційний процес постійно присутній у житті людини і складає необхідну частину її формування. У залежності від змінюючихся умов життя, особа має адаптуватись до нових умов, які стають актуальними у певний момент часу. Соціалізація допомагає формувати соціальні вміння, знання та навички, які необхідні для проживання в суспільстві. Цей процес допомагає людині стати здатною до життя в соціальному оточенні, адже вона засвоює соціальні ролі, цінності та норми існуючого середовища. Соціалізація

передбачає активне включення індивіда у суспільство, засвоєння ним цінного досвіду та необхідних знань для повноцінного функціонування. [29].

В. Москаленко розглядає механізми соціалізації, які були зазначені З.Фрейдом. Серед них є імітація, що об'єднує спроби дітей наслідувати та відтворювати дорослу поведінку, що дитина усвідомлює. Інший механізм - ідентифікація - полягає в тому, що діти засвоюють поведінку батьків та норми та цінності соціуму. Однак, існують також соціалізаційні механізми, що мають негативний вплив, такі як відчуття провини та сорому, які можуть пригнічувати деякі моделі поведінки та проявлятися в дитинстві. [25].

Механізми, які були узагальнені, можуть бути використані і для аналізу механізмів дорослості. Майже всі дослідники використовують ці підходи для трактування імітації як процесу, що полягає у засвоєнні культурних елементів завдяки простому наслідуванню. Ідентифікація показує, як людина ставиться до соціального життя та різних соціальних груп. Це також показує, як індивід сприймає різні цінності та спільноти, що допомагає зрозуміти власну приналежність до них. [14].

Залежно від віку особи можна виділити чотири основні етапи соціалізації: Соціалізація дитини; соціалізація підлітка, яка є нестійкою та проміжною; цілісна соціалізація під час переходу від юності до дорослості; соціалізація дорослих. [24]. Кожен з етапів має свої "критичні періоди", а саме:

- Перші 2-3 роки життя та перехід до школи є важливим для соціалізації дитини;
- Підліткова соціалізація відбувається під час переходу дитини до стадії юнацтва;
- Початок самостійного життя та перехід до зрілості припадає на пізній етап.

Науковці вказують на те, що наявні відмінності у процесі соціалізації дітей і дорослих. Особливістю є те, що у дорослих соціалізація виявляється у зміні їх зовнішньої поведінки. Водночас, у дітей вона (соціалізація) корегує базові цінності як життєві орієнтири. Окрім того, дорослі здатні оцінювати соціальні норми, а діти – тільки їх засвоювати. Ще однією особливістю є те, що у дорослих соціалізація часто-густо припускає розуміння людиною проміжних нормативних варіантів, а у дітей вона ґрунтується на підкоренні вказівкам дорослим і виконанні різного роду правил [21].

Щодо соціалізації дорослої людини, то вона доцільна для того, щоб змінити поведінку в інших життєвих ситуаціях. Водночас соціалізація дитини спрямована на формування ціннісних уявлень. Основним результатом соціалізації дорослих є критичне сприйняття суспільних норм на основі їх власного досвіду, тоді як у дітей соціалізація ще в процесі формування. Для дорослих людей соціалізація є допоміжним інструментом у набутті певних навичок, тоді як у дітей вона взаємодіє з мотивацією.

Оскільки соціалізація людини включає в себе відповідні норми, цінності, звички і традиції, вона повинна бути розглянута як процес переходу від індивідуального до соціального фактору. Цей процес передбачає індивідуалізацію, коли людина засвоює лише ті цінності, які відповідають її інтересам, світогляду і потребам. Оволодіння мовою та іншими особливостями соціальної спільноти також стає базовим елементом процесу соціалізації [40].

Соціалізація допомагає людині відчувати комфорт у соціальному житті і взаємодії зі суспільством. Це процес, який постійно змінюється, оскільки суспільство розвивається і змінюється разом зі своїми цінностями і нормами. Людина також зазнає змін у своєму житті, що включає в собі зміну уподобань, поглядів, ролей та статусів. Соціалізація допомагає задовольнити потреби людини та розвивати її можливості, встановлювати стосунки з

іншими учасниками суспільства та управлінськими інституціями. Це також є важливим фактором стабільності і правильного функціонування суспільства, що дозволяє забезпечити його наступність і розвиток [4].

Зворотнім до поняття соціалізації особистості є поняття десоціалізації. Десоціалізація – це процес втрати соціальних навичок, цінностей та норм, який може відбутися під впливом різних обставин, таких як соціальна ізоляція, шоківі ситуації, довготривалі конфлікти, інституціоналізація та інші фактори. В результаті десоціалізації людина зупиняється в розвитку свій особистості, не може взаємодіяти з іншими людьми в соціальній сфері, може втратити почуття особистої вартості та відчуття спільної причетності до суспільства.

Ще одним поняттям, котре переплітається із терміном соціалізації є ресоціалізація. У суспільствах перехідного типу може відбутися ресоціалізація, яка полягає у глибокій зміні соціального середовища і вимагає від особи адаптації до нових норм, цінностей та соціальних умов. Цей процес може бути дуже складним і призвести до повної перебудови світогляду, втрати культурних цінностей, зміни соціальної ролі та бути болісним для людини [8].

Загалом ресоціалізація – це процес зміни норм і цінностей у людей з метою їх адаптації до нового середовища або способу життя. Цей термін також використовується для опису програм і методів поведінкової терапії, що спрямовані на покращення індивідуальних вмінь та розвитку нових способів поведінки у людей, яких змінив часовий проміжок, належність до соціальної групи, захворювання, кримінальних дійств і інше. Ресоціалізація може бути успішною, якщо вона підтримується за допомогою позитивних стимулів і дієвої мотивації [39].

Процес соціалізації є важливим етапом у формуванні особистості та є темою багатьох досліджень. Виокремлюють чотири різних підходи до

дослідження процесу соціалізації – психологічний, соціологічний, антропологічний та біологічний. Кожен з цих підходів дає різноманітну перспективу на вивчення процесу соціалізації та може внести вагомий вклад у розуміння його механізмів та принципів [32].

Психологічний підхід – цей підхід зосереджений на дослідженні процесів, що відбуваються в мозку дитини. Це означає, що соціалізація розглядається як процес формування особистості під впливом зовнішнього оточення, але з фокусом на внутрішньому психологічному процесі індивіда.

Психологічний підхід до дослідження соціалізації означає розглядання процесу формування особистості в контексті її взаємодії з соціальним оточенням. Цей підхід допомагає розібратися в тому, як гендерні ролі, культурні норми, традиції, звичаї та інші соціальні фактори впливають на поведінку людини і формування її ідентичності[16].

Дослідження, здійснювані в рамках психологічного підходу, зазвичай включають в себе аналіз соціального середовища, де виховується і живе людина, а також вивчення процесів і механізмів, які сприяють соціалізації. В цьому контексті, психологи досліджують роль спілкування, групової динаміки, уявлення про себе та інших людей у процесі соціалізації.

Окрім того, психологи досліджують також і дисфункції в процесі соціалізації, такі як культурний шок, соціальна ізоляція, стереотипні уявлення і поведінка, які можуть спричинити проблеми у прийнятті та адаптації до соціального середовища.

Такий підхід до дослідження соціалізації допомагає зрозуміти, які фактори впливають на формування особистості, і як можна підтримувати розвиток людини відповідно до соціальних вимог та потреб [6].

Серед науковців, які дотримуються психологічного підходу до дослідження соціалізації, можна відзначити Е.Еріксона, який розробив концепцію розвитку людини на основі семи стадій психосоціального

розвитку; Л. Виготського, який розглядав соціальну взаємодію як ключовий фактор у формуванні інтелектуальних здібностей та розвитку особистості та А.Бандуру, який запропонував теорію соціального навчання, відповідно до якої поведінка людини визначається не тільки її внутрішніми характеристиками, але й зовнішнім впливом навколишнього середовища.

Концепція розроблена американським психологом Еріком Еріксоном і передбачає, що розвиток людини складається з 7 стадій, на кожній з яких вирішується певне психосоціальне завдання. Кожна стадія взаємопов'язана з попередньою і наступною, і успішне розв'язання завдання на кожному етапі підготовлює людину до наступного етапу [44].

1. Новонародженість – довіра проти недовіри: дитина розвиває віру в світ через турботливий досвід догляду з боку батьків.

2. Від 1 року до 3 років - автономія проти сумніву: дитина стає самостійною і вчиться визначати свої межі.

3. Від 3 років до 6 років - ініціатива проти відчуження: дитина навчається формулювати свої цілі і розуміє, що може домагатися.

4. Від 6 років до 12 років - працьовитість проти почуття меншої вартості: дитина отримує визнання за свої досягнення і розуміє, що вона може допомогти іншим.

5. Від 12 років до 18 років - ідентичність проти розколу: підліток розробляє свою ідентичність, зокрема, професійну орієнтацію, сексуальну орієнтацію та політичні переконання.

6. Від 18 років до 35 років - інтимність проти ізоляції: доросла людина встановлює гармонійні стосунки з іншими, визнає взаємну залежність інтимних стосунків.

7. Від 35 років до старості - генераційна проти самоособливості: людина використовує свій досвід та знання, виявляє здатність доглядати за іншими і передавати свої цінності на наступне покоління [44].

Соціологічний підхід – цей підхід зосереджений на дослідженні змін, які відбуваються у суспільстві та процесі соціалізації в контексті соціальних умов. Соціологічний підхід розглядає соціалізацію як процес взаємодії особистості з соціальним середовищем, в якому вона функціонує. Соціологічний підхід вивчення соціалізації особистості базується на теорії соціальної конструкції, за якої індивід є продуктом соціального оточення, в якому він функціонує. Цей підхід вважає, що соціалізація формує особистість, і вона завжди відбувається у взаємодії з іншими людьми та соціальними інститутами (наприклад, сім'єю, школою, державою).

Соціологічний підхід дає змогу аналізувати процес соціалізації в різних соціальних контекстах та описувати можливі наслідки соціалізації для індивіда та суспільства в цілому. Соціологічний підхід достовірний, оскільки він базується на дослідженнях і статистичних даних та дає змогу розуміти те, що впливає на соціалізацію, а також позначити потрібні зміни в суспільстві, які можуть покращити якість соціалізації, а отже підвищити благо усього суспільства [14].

Антропологічний підхід – цей підхід зосереджений на дослідженні соціальних культурних зв'язках, які визначають спосіб, яким дитина соціалізується. Антропологічний підхід досліджує взаємодію людей з їхнім соціальним оточенням та вивчає культурні особливості, які впливають на процес соціалізації. Антропологічний підхід у вивченні соціалізації особистості полягає в дослідженні взаємодії між людиною і культурою, яка формує її світогляд та поведінку. Основною метою антропологічного підходу є розуміння того, як індивіди у своїй різноманітності взаємодіють з культурою та як це впливає на їхню соціалізацію [14].

Антропологи вивчають різні аспекти соціалізації, такі як освіта і виховання, статева соціалізація, релігія, етнічність і т.д. Вони аналізують

взаємодію дітей з родиною, спільнотою та системою освіти і відчують, як ці процеси формують світогляд і цінності людей.

Антропологічний підхід також відзначається увагою до культурних різниць та взаємодії між культурами. В дослідженнях про соціалізацію, антропологи розглядають культурні різноманітності, що можуть виникнути внаслідок різних соціальних, економічних і політичних умов [14].

Такий підхід дозволяє розуміти, як культура впливає на соціалізацію, і як соціалізація формує культурні та національні ідентичності. Антропологічний підхід дозволяє краще розуміти різні форми соціалізації, зокрема і ті, які відрізняються від культур, що є домінуючими у суспільстві. Усе це дозволяє краще зрозуміти людину, її ставлення до світу і співвідношення з іншими людьми у культурному контексті.

Біологічний підхід – цей підхід зосереджений на дослідженні генетичного аспекту соціалізації та його впливу на розвиток дитини. Біологічний підхід розглядає фізіологічні та біохімічні аспекти соціалізації, такі як гормони, генетичні фактори та дієтичні звички, які можуть впливати на поведінку та розвиток дитини. Біологічний підхід у вивченні соціалізації особистості базується на ідеї, що біологічні фактори можуть впливати на процес формування індивідуальних характеристик та цінностей людини. Дослідження показують, що генетично обумовлені та фізіологічні чинники можуть впливати на поведінку та реакції людини на оточуючий світ [14].

Один із досліджень, який підтверджує цю ідею, досліджував залежність між генетикою та дитячою соціалізацією стосовно ризикової поведінки. Результати показали, що діти, у яких були сильні генетичні нахили до ризикового поведіння, були більш схильні до утворення цього типу поведінки в майбутньому, незважаючи на соціальне середовище, в якому вони зростали.

Інші дослідження також вказують на те, що фізіологічні чинники, такі як рівень гормонів, можуть впливати на рівень агресивності людини та її готовність до конфліктів. Це може відігравати важливу роль у формуванні соціальних відносин та взаємодії з іншими людьми[39].

Але, відзначається, що в більшості випадків, біологічні чинники впливають на соціалізацію взагалі лише в поєднанні з соціальним середовищем, в якому зростає людина. Отже, соціальні чинники, такі як родина, школа, спільнота, друзі та інші, продовжують бути ключовими факторами, які впливають на соціалізацію особистості [25].

Культурно-історична теорія розвитку особистості в основі має ідею, що культура та історія істотно впливають на розвиток і поведінку людини. Розвиток зіштовхується з потребами, цінностями та ідеями, які притаманні конкретній культурі та соціуму, тому його можна поділити на різні стадії. Така теорія була розроблена великим психологом Левом Виготським та іншими представниками культурно-історичної школи [8].

У культурно-історичній теорії розвитку особистості, існує кілька стадій:

1) Соціально-біологічна стадія - на цій стадії дитина зважена своїми властивостями тіла, природних потреб та реакцій. Вона є універсальною, адже передбачає біологічні закономірності розвитку й координується соціально-культурними факторами.

2) Стадія засвоєння соціального досвіду - на цій стадії дитина взаємодіє з іншими людьми, засвоює соціальний досвід та культурні норми. Вона розвивається завдяки співпраці з людьми, що оточують дитину.

3) Стадія внутрішнього переживання дійсності - на цій стадії особистість здобуває здатність до внутрішнього мислення, що стає основою її світосприйняття та здібності до самостійності [10].

У культурно-історичній теорії розвитку особистості дитинство і молодість мають вирішальне значення, адже саме на цих стадіях формується особистість та культурна приналежність. В основі цієї теорії лежить ідея того, що людина є повністю підпорядкована культурі, та розвивається культурою. При цьому, розвиток не є лінійним процесом, але може бути випадковим та складним.

Розглянемо деякі з найбільш поширених сучасних теоретичних підходів у вирішенні проблеми соціалізації особистості:

Теорія соціальної взаємодії. Згідно з цією теорією, соціалізація відбувається через взаємодію з оточуючими людьми. Людина навчається соціальним нормам і цінностям через спілкування та спостереження за іншими людьми. Цей підхід акцентує увагу на відносинах між людьми і розвитку соціального самовизначення [1].

Теорія соціального капіталу. Ця теорія стверджує, що соціальний капітал є важливим чинником соціалізації. Соціальний капітал включає в себе різноманітні ресурси, які люди отримують через свої соціальні контакти, такі як інформація, підтримка, допомога. За цією теорією, соціальний капітал підвищує можливості досягнення успіху в соціальних відносинах та забезпечує гармонійний розвиток особистості [1].

Теорія самоактуалізації. Згідно з цією теорією, головною метою соціалізації є розвиток самоактуалізації людини, тобто досягнення задоволення від реалізації свого потенціалу. Цей підхід акцентує увагу на розвитку особистісних якостей, творчості та самореалізації.

Теорія трансформаційної соціалізації. Цей підхід зазначає, що соціалізація відбувається в контексті змінюючоїся соціокультурної обстановки. За цією теорією, соціальні проблеми виникають тоді, коли старі норми та цінності не можуть більше задовольнити потреби нового покоління.

Тому, щоб вирішити ці проблеми, потрібно трансформувати соціальні структури та розвивати нові соціальні норми та цінності [1].

Теорія партисипативної соціалізації. Ця теорія стверджує, що соціалізація відбувається краще тоді, коли людина активно бере участь у соціальних процесах та має можливість впливати на них. За цією теорією, особистість розвивається краще тоді, коли вона має можливість виражати свої думки та погляди, брати участь у різноманітних соціальних проектах, та взаємодіяти з іншими людьми, які мають різні погляди та думки [1].

Форми соціалізації включають соціальні інститути та процеси, які сприяють взаємодії між людьми, формуванню цінностей, норм, установок та поведінки. Основні форми соціалізації включають сімейну, шкільну, релігійну, культурну, масову та інші. Кожна з цих форм соціалізації відіграє важливу роль у формуванні особистості та її адаптації до соціального середовища.

Існують різні форми соціалізації особистості, зокрема: [17]

Сімейна соціалізація – форма соціалізації, яка відбувається в сім'ї, де дитина навчається нормам та цінностям, поведінці та спілкуванню в межах родини.

Шкільна соціалізація – форма соціалізації, яка відбувається в умовах навчального закладу, де діти навчаються спілкуванню з однолітками, застосуванню правил поведінки, культурі спілкування та взаємодії з педагогами.

Релігійна соціалізація – форма соціалізації, яка ґрунтується на релігійних цінностях, знаннях та традиціях, що передаються з покоління в покоління через релігійний виховний процес.

Громадська соціалізація – форма соціалізації, яка відбувається в умовах спільної діяльності та взаємодії з іншими людьми в соціальному середовищі, на роботі, в громадських організаціях тощо.

Масова соціалізація – форма соціалізації, яка пов'язана з впливом масових засобів масової інформації на уявлення людини про світ, стиль життя, цінності та ідеали.

Соціалізація в релігійному оточенні - це процес виховання та формування поведінки людини під впливом вірувань, традицій та морально-етичних норм, які присутні в релігійному середовищі. У цьому процесі діти та молодь засвоюють знання про релігію, вчаться поважати та дотримуватись правил, що становлять основу даної релігії, та розвивають певні громадянські та моральні якості [39].

Соціалізація через розваги і хобі - це процес формування моральних та соціальних цінностей культури через заняття розважальними та творчими заходами, які можуть бути як індивідуальними так і колективними. Люди засвоюють вміння співпрацювати, дотримувати правил гри, розвивають свої таланти та індивідуальність, а також вчаться керувати своїми емоціями.

Соціалізація через співтовариство та громадські організації - це процес розвитку соціальної, професійної та громадянської свідомості та поведінки через участь у різноманітних групах та організаціях. Люди вчаться співпрацювати з іншими людьми, розвивати соціальні відносини, робити спільні рішення, дотримуватись демократичних ідей та розвивати свій громадянський потенціал [39].

Соціалізація через соціальну мережу та інтернет - це процес, який з'явився значно пізніше, ніж інші види соціалізації. Люди отримують знання та інформацію, спілкуються з різними людьми, формують свої погляди та думки. Однак, тут також можуть виникнути ризики, адже інтернет відображає різноманітні відносини та мораль етичні погляди людини, які можуть впливати не лише позитивно, але і негативно на процес соціалізації.

Існує декілька поглядів на механізми соціалізації в психології. У психоаналітичній школі це розуміється як перетворення внутрішніх стимулів

на соціально прийнятні форми через ідентифікацію. У біхевіоризмі ж це зовнішнє підкріплення на підставі наученого поведінки. [3].

Г.Тард був французьким соціологом, який своїми дослідженнями зосередив увагу на механізмах соціалізації і взаємодії між людьми. Він запропонував теорію соціальної імітації, яка пояснює, як люди навчаються спілкуватися та поводитися в соціумі [48].

Згідно з теорією Тарда, процес соціалізації відбувається шляхом наслідування іміджу інших людей. Особливу роль в цьому відіграє спостереження та наслідування суспільних лідерів – людей, які мають вплив на суспільство в цілому.

Крім того, Тард розглядав соціальну імітацію як результат зіткнення різних ідеалів та цінностей. Він вважав, що діалог із іншими людьми із різних культур та соціальних груп може призвести до взаємного збагачення, розширення горизонтів та сприяти соціальному прогресу [48].

Для Г.Тарда ідентифікація є одним з механізмів соціалізації. Цей процес полягає в тому, що людина відчуває себе часткою соціальної групи, до якої вона належить, і навчається її цінностям, нормам і традиціям. Основними етапами ідентифікації є:

- 1) ідентифікація з батьками та іншими дорослими, які є авторитетами для дитини;
- 2) ідентифікація з рівними за віком та статтю;
- 3) ідентифікація з соціальною групою, до якої належить людина (наприклад, національною, релігійною, професійною тощо).

Цей процес дозволяє підростаючій людині стати членом соціуму, дотримуватися соціально прийнятих норм та цінностей, взаємодіяти з іншими людьми та розвиватися як особистість.

Щеодним механізмом за Г.Тардом є керівництво. Герберт Тард вважав, що організації, які мають більш високий ступінь соціалізації, мають вплив на

своїх працівників, сприяючи їх адаптації до організаційної культури та поведінки, яка відповідає її очікуванням. Керівництво відіграє ключову роль у соціалізації працівників, які входять до організації [48].

Г. Тард розглядав соціалізацію як процес, у якому індивід отримує знання, уміння та цінності, що необхідні для перебування в певній соціальній групі. В рамках організації, це означає те, що нові працівники повинні навчитися інтегруватися в підприємство. Керівництво може допомогти в цьому процесі шляхом надання чіткої інформації про організацію, її цілі та очікування [48].

Крім того, важливо, щоб керівництво відображало культурні цінності та норми, що є характерними для даної організації. Наприклад, якщо організація ставить на перше місце дотримання строків та точності, то керівництво повинно демонструвати цінності, пов'язані з цими поняттями. Це може включати показ, як велику увагу приділяють терміновим завданням, як пропонуються швидкі рішення та як вимагаються чіткі розуміння з тим, що очікується від кожного працівника [2].

Отже, керівництво є ключовим компонентом механізму соціалізації в організації. Вони задають тон підприємства, використовуючи свої слова та вчинки, щоб показати новим працівникам, що очікується від них у новій ролі.

Підбиваючи підсумки досліджень зарубіжних та вітчизняних авторів, таких як Н.В. Андрєєнкова, А.В. Мудрик, Н. Смелзер, Дж. К. Коулмен, У. Бронфенбреннер, Т. Парсонс та ін., можна виділити кілька груп способів соціалізації [2, 26].

Спосіб соціалізації, який характерний для ранніх етапів (від народження до 5-6 років) і названий Т. Парсонсом "просоціалізацією" або "усною ідентифікацією", відбувається через сім'ю та найближче оточення. Саме в цьому середовищі діти набувають перші навички взаємодії, формують перші ролі та статеві ролі, осмислюють перші норми та цінності. Залежно від

типу поведінки батьків (авторитарний або ліберальний), може формуватися різний "образ Я" у дитини, за словами Р. Бернса.

Соціалізація відбувається через різні інституції, такі як дитячий садок, школа, ЗМІ (преса, радіо, телебачення, Інтернет). Взаємодія людини з цими інститутами допомагає їй накопичувати необхідні знання і досвід, а також усвідомлювати соціально прийнятну поведінку [26].

У процесі взаємодії з важливими особистостями відбувається міжособистісний механізм, який базується на імітації та ідентифікації, за визначенням Н. Смелзера. Імітація - свідоме намагання дитини скопіювати модель поведінки, під час соціалізації. Ідентифікація - це засвоєння дітьми значимих поведінкових аспектів, установок та цінностей батьків, які пристосовуються до власного життя. Ці процеси є найбільш характерними для перших стадій соціалізації.

Рефлексивний спосіб розуміється як внутрішній діалог, під час якого людина оцінює, приймає або відкидає цінності, включаючи їх до своєї поведінки. Цей спосіб є результатом перетворення суспільних відносин і використовується за допомогою почуттів сорому та провини. Ці механізми є негативними, оскільки обмежують певну поведінку і придушують її [2].

Існує стиль, який називається стилізованим і він має свої певні межі в рамках субкультури. Субкультура є комплексом морально-психологічних рис і поведінкових виявів, які є типовими для певної групи людей залежно від віку, професії або культурного прошарку, що створює певний стиль життя. Індивідуальна соціалізація залежить від референтності для певної групи, що є носієм субкультури. Тому питання впливу на соціалізацію класових, етнічних і культурних відмінностей є актуальними.

Отже, в загальному розумінні соціалізація є процесом, який включає в себе засвоєння соціальних норм, ролей, форм спілкування і формування

соціальності. Цей процес дозволяє особі відчутно входити в суспільство і розвиватися, розвиваючи свій творчий потенціал.

1.2. Особливості соціалізації в підлітковому віці з погляду соціально-психологічних аспектів

Підлітковий вік – це один з найбільш складних періодів в житті людини, який пов'язаний зі значними змінами в організмі, стосунками з оточуючим світом і людьми, а також з психологічними переживаннями. Соціалізація – це процес поступового підвідомчання нормам і цінностям суспільства та формування свідомості і особистості людини.

Перехідний період від 10-11 до 14-15 років прийнято вважати підлітковим віком та вважається переважно біологічним, оскільки в цей час відбувається статеве дозрівання та розвиваються інші біологічні системи організму. Психологічна характеристика підлітка значно відрізняється від характеристик дитини або дорослого. [13].

Якщо розглядати з соціальної точки зору, підлітковий період є продовженням первинної соціалізації. Статус підлітка у соціальному плані не сильно відрізняється від статусу дитини. У психологічному аспекті, цей вік характеризується різною швидкістю і рівнем розвитку, що в основному залежить від біологічних факторів. Головним психологічним новоутворенням підліткового віку є почуття дорослості, яке передбачає новий рівень вимог, який ще не досягнуто. Це часто приводить до конфліктів у підлітковому віці. Підлітковий вік - це період завершення дитинства і настання початку "виростання" з нього. [19].

І. Бех стверджує, що в підлітковому віці з'являється потреба в близькості між людьми. Це означає, що люди поважають одне одного і

цінують особистість одне одного. Близькі стосунки приводять до співпраці, коли підліток враховує потреби інших людей і допомагає їм. Співпраця спрямована на досягнення практичної узгодженості та психологічної підтримки. Цікаво, що підлітки прагнуть до спільної мети без поліпшення власного становища. Це є характеристичною рисою підлітка. [5]

Е. Штерн вважав, що період підліткового віку є етапом формування особистості, коли особа бажає вивчати себе, свій внутрішній світ, переживання й стани. Зародженню цього інтересу до самої себе сприяє розкриття самосвідомості в підлітках. Поступово у процесі розвитку самосвідомості, підлітки направляють свою увагу зовнішніх проявів особистості на її внутрішню організацію, від характеристик, що більш або менш випадкові, до характеру в цілому, який стає стійким [49].

Проблеми особистості підліткового віку значні, оскільки у цьому періоді з'являється низка викликів, наприклад, порушення міжособистісних відносин з дорослими (батьками, вчителями), бажання випробувати себе як доросла особистість у ризикованих ситуаціях, збільшення асоціальної поведінки (нестандартної, злочинної, залежної), затруднення виховно-навчального процесу і падіння навчальної успішності підлітків та інші.

Підлітковий вік є періодом інтенсивних змін в психологічній сфері. У цьому періоді підлітки формують свою особистість, встановлюють відносини з друзями та родиною, вирішують свої перші професійні амбіції та досвідчують емоційні переживання. Загалом, підлітки переживають цілий ряд психологічних новоутворень, які впливають на їх поведінку та життєві перспективи. Деякі з них описані нижче [49]:

1. Формування ідентичності. У підлітковому віці діти починають розуміти, хто вони справді. Це може бути складним процесом, оскільки вони знаходяться під впливом багатьох чинників, таких як соціальні норми, сімейні цінності та думки однолітків.

2. Розвиток емоційної інтелігентності. Підлітки досліджують свої емоції та навчаються керувати ними. Вони навчаються відчувати співчуття та розуміти емоції інших людей.

3. Встановлення близьких стосунків з однолітками. Підлітки потребують соціальної підтримки та спілкування, тому вони починають встановлювати близькі стосунки з однолітками.

4. Формування сексуальної ідентичності. У підлітків розгортається процес формування сексуальної ідентичності та виділення себе як індивіда з окремою статевою ідентичністю.

5. Самостійність та незалежність. Підлітки поступово вчаться бути самостійними та незалежними, що може привести до конфліктів відносин з родиною.

Підлітковий вік є складним періодом у житті людини, але він є необхідним для формування майбутнього життя і особистості [13].

Проблема соціалізації у підлітковому віці полягає у складнощах, які виникають у процесі адаптації підлітків до нових соціальних умов та взаємодії з різними людьми. Нерідко підлітки не можуть знайти своє місце у соціальній групі, почуваються відторгнутими або незрозумілими для оточуючих, стикаються з проблемами комунікації, конфліктів з однолітками та дорослими.

Одна з головних причин проблем соціалізації у підлітковому віці – зміна соціального середовища, перехід зі шкільного оточення до нового колективу, наприклад, університетського, або зміна місця проживання. Це може викликати стрес, невпевненість та підвищену тривожність у підлітків.

Для вирішення проблем соціалізації у підлітковому віці важливо забезпечувати підліткам підтримку та допомогу в розвитку навичок соціальної взаємодії. Батьки та вчителі можуть відігравати важливу роль у цьому, створюючи умови для активної участі підлітків у соціальних групах,

сприяючи формуванню навичок комунікації та взаємодії з іншими людьми. Також важливо розвивати в підлітків самостійність та впевненість у собі, що допоможе їм відчувати себе більш комфортно в соціальних групах і зміцнити їх соціальну позицію [17].

Характерні явища акселерації та інфантилізму є важливими для соціальної психології підліткового віку. Акселерація відноситься до прискорення фізичного розвитку і дозрівання підлітка, що може викликати різноманітні психологічні колізії. Інфантилізм характеризується збереженням дитячих особливостей в психіці та поведінці підлітка, що призводить до несамоствореності та заниженої критичності відносно себе. Інфантилізм може бути запорукою недоліків освіти та виховання, а також впливу дорослих. Наприклад, диктат, опіка та вседозволеність можуть стати причиною затримки у формуванні умінь та навичок, а також тяжіння до молодших за віком [40].

Нерівномірне та непропорційне зростання м'язів і кісток може тимчасово порушити координацію рухів у підлітків. Це може призвести до значних емоційних переживань, оскільки молоді люди бажають виглядати добре та відповідати оточуючому середовищу. Самооцінка своєї зовнішності стає важливою для підлітків, і смішки або жарти з їх адреси можуть призвести до конфліктів або емоційних труднощів. Якщо підліток виділяється фізичними особливостями серед однолітків, то він може стати більш залежним від оточення або боротися з ним, що може привести до формування негативної "Я-концепції" [44].

Якщо говорити про значущу соціально-психологічну новизну в підлітковому віці, то це є дорослість, яка супроводжується підвищеними очікуваннями. Це становить передбачення майбутнього стану, який підліток фактично ще не досяг. Це призводить до типових конфліктів вікової групи та їх відображення в уявленнях підлітків про себе. Відчуття дорослості

виходить у протиріччі з реальним статусом у родині та школі. Це призводить до появи негативних форм самовираження: якщо дитина не може показати свою дорослість і отримати визнання від інших за допомогою загальноприйнятих соціальних та моральних норм поведінки і прийнятих у суспільстві способів, то вона намагається досягти цього будь-яким шляхом, часто вдаючись до аморальних або асоціальних дій [44].

У підлітковому віці зменшується вага стосунків з батьками і вчителями, а зростає значення взаємодії з однолітками. Це обумовлено зусиллями підлітків задовольнити глибинні потреби у створенні нових соціально-моральних зв'язків. Спілкування з ровесниками дозволяє не тільки сформувати більш серйозне товариство, яке є підтримкою і дозволяє досягти самовираження, але й виражає потребу в соціальному визнанні. При прагненні до майбутніх стосунків з однолітками, підлітки засвоюють суспільні норми. Однак, якщо батьки й учителі не проявляють достатньої уваги і розуміння, підлітки змушені розширювати контакти з однолітками і формувати свій власний соціальний простір, який може виступати як протест проти дорослих. [44].

Якщо підліток відчуває потребу досягти суспільного рівня у своєму розвитку, то це може змінити його ставлення до оточуючих людей, але існує грань між дитинством та дорослим світом, яка може спричинювати прояви агресивності та страху у підлітків. Вони набувають різних соціально-психологічних позицій, зокрема «Я в суспільстві» та «Я і суспільство», і на передній план може виходити одна з них. Для підліткового етапу соціалізації важливою є позиція «Я і суспільство», яка сприяє індивідуалізації та самодетермінації. Дорослі повинні цілеспрямовано вчити підлітків знаходити позитивне та негативне в конкретних реальних ситуаціях, об'єктивно оцінювати їх та показувати коректне ставлення до них, що сприятиме їхній соціалізації та накопиченню позитивного досвіду. У протилежному випадку

можуть виникнути проблеми з поведінкою, недорозвиненість досвіду та розрив між свідомістю та вчинком [13].

Сьогодні соціалізація підлітків характеризується прискореним фізичним розвитком та статевим дозріванням, що призводить до необхідності зниження нижньої межі юнацького віку та настання соціальної зрілості. Це розширює вікові межі підліткового віку, але також створює передумови для проявів інфантилізму та несамостійності. Водночас, система духовних цінностей зростаючого покоління зазнала значних змін. У свідомості підлітків бачимо як елементи оновлення духовних сфер на основі загальнолюдських цінностей, так і несприятливі тенденції, що існують у суспільстві. У своєму процесі соціалізації, підлітки відкидають міфологізовані цінності попередньої соціальної епохи та формують якісно оновлену свідомість [23].

В зміні ціннісних орієнтацій у підлітків можна відзначити наслідки трансформаційних процесів у сфері політики, економіки та соціально-психологічної ситуації в суспільстві. Молодь прагне зрозуміти своє місце у майбутньому, цікавиться соціальними питаннями, але водночас відчуває нестачу духовності і гуманістичних цінностей. Необхідно дбати про зростання підлітків і запобігати соціальній фрустрації, щоб вони не стали «маргіналами» і могли успішно інтегруватися в різні соціальні взаємовідносини та інститути. [32].

Отже основними особливостями соціалізації в підлітковому віці є те, що процес соціалізації в підлітковому віці пов'язаний зі зростанням самостійності і підвищенням рівня самоідентифікації, що дозволяє учасникам процесу більш усвідомлено сприймати роль, яку вони грають у суспільстві.

У підлітковому віці людина починає формувати свою індивідуальність, що супроводжується прагненням до протистояння батьківському впливу та примусу, бажанням досліджувати світ, пізнавати нове.

В підлітковому віці відбувається інтенсивна соціальна комунікація, що включає в себе взаємодію з іншими людьми, формування соціальних стандартів, емоційного та морального налаштування на соціальне оточення.

У підлітковому віці людина стикається зі значними психологічними напругами та нетерпінням, що може відобразитися у складному виборі життєвого шляху, ризикованому поведінці, значному рівні стресу.

Отже, соціалізація в підлітковому віці є надзвичайно складним і багатогранним процесом, що пов'язаний з інтеграцією у формуванні та зміні соціальної поведінки, індивідуальності та особистісних рис людини.

1.3. Теоретичні аспекти проблеми підліткової соціалізації в умовах війни

Соціалізація – це процес взаємодії людини зі світом, що включає у себе освоєння соціально-культурного середовища, взаємодію з іншими людьми, формування власної особистості та так далі. Однак, в умовах війни цей процес може бути значно порушений.

Протягом війни людина втрачає сталий соціальний порядок, змінюється роль людини в суспільстві та в її власній родині. Війна ставить людину перед складними виборами та ситуаціями, які її перевіряють і від яких залежить її майбутнє. Такі умови можуть призвести до руйнування соціального життя та світогляду людини, порушення її моральних принципів, а також до розвитку психологічних проблем.

Проблема соціалізації особистості в умовах війни потребує серйозного вивчення та уваги. Лише за умови вивчення та аналізу цієї проблеми можна розробити ефективні методи та стратегії підтримки та розвитку людини в умовах війни. Тому, метою даної статті є більш детальний розгляд проблеми соціалізації особистості в умовах війни та можливих шляхів її вирішення.

Науковці з різних галузей досліджують проблему соціалізації особистості в умовах війни, а саме: психологи, соціологи, політологи, філософи, антропологи, історики тощо. У дослідженнях зокрема займаються такими проблемами: вплив війни на соціалізацію молоді, формування ідентичності під час війни, вплив війни на формування системи цінностей і норм поведінки, проблеми соціальної адаптації після війни тощо. Серед відомих науковців, які займаються цими питаннями, можна відзначити Жан-Поль Сартра, Еріх Фромм, Генріх Гейне, Джон Дьюї та інших.

Жан-Поль Сартр розглядав проблему соціалізації особистості в умовах війни з позиції своєї філософії існування. За його припущенням, людина є існуванням, яке само обирає свій шлях життя, тобто вона не має визначеного призначення або сенсу існування.

Умови війни ізолюють людину від інших, зменшують її можливість взаємодіяти з іншими та здійснювати соціальну діяльність. За Сартром, війна відірвала людину від її природного середовища, зробила її самотньою, знищила звичний та сталі підстави її життя. Це приводить до того, що людина втрачає свою індивідуальність та перестає розуміти свою роль в суспільстві.

Отже, за поглядами Сартра, соціалізація особистості в умовах війни є неможливою, тому що війна заважає здійсненню соціальних відносин та порушує індивідуальність кожної людини. Це, в свою чергу, загрожує майбутньому суспільства і призводить до її деградації.

Однак, за подальшими роздумами філософа, соціалізація можлива лише за умови, що людина зможе знайти у собі протистояння війні та знайти твердий більшість у рішеннях. Він закликав кожну людину зіставати свої висновки відносно свого місця та ролі у суспільстві при важких етапах життя минулого і використовувати свої окуляри для сприйняття світу від свого уявлення світу.

Еріх Фромм, австрійський психіатр, соціолог та філософ, вважав, що соціалізація особистості в умовах війни є складним та дуже важливим процесом. Він вважав, що війна впливає на особистісний розвиток не тільки через її економічні та соціальні наслідки, але і через особистісну динаміку, яка виникає в умовах війни [45].

Фромм писав про те, що в умовах війни людина розчаровується в цінностях, які раніше вважала важливими. Він вважав, що війна підбиває підсумки, що свідчать про те, що цінності, на яких базується суспільство, не забезпечують достатньої захисту від насильства та знищення.

За Фроммом, соціалізація в умовах війни може призвести до зміни цінностей, які людина приймає у своєму житті. Вимушений підпорядковуватися правилам війни та рухатися до цілей, які роблять неможливими дотримання норм моралі та етики, людина може здатися на стереотипи та погляди, змінювати свої власні переконання [45].

Фромм також вважав, що однією з найважливіших наслідків війни є відчуття страху та безпомічності, які руйнують певну самоідентифікацію людини та поняття себе як незалежного суб'єкта. В наслідок цього, людина може шукати у зграбленому світі відчуття безпеки та підтримки від групи.

Таким чином, Еріх Фромм у своїх наукових працях підкреслював важливість соціалізації особистості в умовах війни. Він стверджував, що війна впливає на формування індивідуального та колективного світогляду, а також на відносини людини з суспільством та самою собою [45].

Дослідження Генріха Гейне на тему соціалізації особистості в умовах війни були складними та протиріччями. З одного боку, він вбачав війну як руйнівний чинник, який негативно впливає на формування особистості та її соціалізацію. З іншого боку, він вважав, що війна може бути також інструментом соціалізації і покращення певних ментальних якостей людини. Гейне говорив про те, що за умовами війни формується колективна

свідомість, змінюються звички та поведінка людей і народжується новий тип людської культури [36].

Однак, Генріх Гейне також попереджав про руйнівний вплив війни на особистість та її ментальне здоров'я. Він наголошував, що війна негативно впливає на психіку людини, приводить до перетворення її в жертву, яка втрачає свою особистість. Гейне підкреслював, що війна змушує людей забути про свої принципи та цінності, руйнує моральні установки та психічний стан суспільства [42].

У цілому, Генріх Гейне був песимістом стосовно впливу війни на соціалізацію особистості. Він вважав, що війна загострює соціальні проблеми та приводить до деградації суспільства. Але водночас, він був готовий визнати, що війна може мати певний позитивний вплив на формування колективної свідомості та ментального стану людей, хоча й за ціну значних жертв і страждань.

Роберт Еммеріх вважає, що умови війни змушують людину пристосовуватися до нових умов і навчають організованої праці в колективі. Він писав, що соціалізація відбувається через взаємодію з іншими людьми, і війна може змінити ці моделі взаємодії. Також він відзначив, що в умовах війни може виникнути дефіцит деяких цінностей, що загострює труднощі соціалізації.

Роберт Еммеріх був американським соціологом, який провів дослідження про соціалізацію особистості в умовах війни після Другої світової війни. Його дослідження охоплювало більше 2 тисяч воїнів, які повернулися додому після війни [35].

Результати дослідження свідчили про те, що війна має серйозний вплив на соціалізацію особистості. Зокрема, він виявив, що багато воїнів, які повернулися додому після війни, мали проблеми зі здоров'ям, залежностями, відносинами з близькими та іншими аспектами соціального життя.

Одним з ключових висновків дослідження було те, що воєнні конфлікти мають потужний вплив на соціалізацію особистості, зокрема на формування особистісних цінностей, вірувань та моральних принципів. Це, в свою чергу, може мати важливі наслідки для подальшого життя воїнів та їх оточення.

Дослідження Роберта Еммеріха стало важливим внеском у розвиток соціології та вивчення впливу війни на людську психологію та соціальний розвиток.

О. Гресь аналізує наслідки військових конфліктів на соціалізацію особистості. У статті підкреслюється, як військові дії можуть негативно вплинути на психічний стан людини, змінити її цінності та світогляд. Автор також розглядає питання соціальнопсихологічної адаптації воїнів до мирного життя та усунення наслідків знуцань та насильства військових конфліктів на дітей [9].

У своїх наукових пошуках О. Дияк звертає увагу на те, що війна може мати як негативний, так і позитивний вплив на формування особистості дитини. З одного боку, війна може спричинити почуття страху, тривоги та депресії у дітей, з іншого – вона може виховувати в них вміння бути відповідальними, рішучими та намагатись розв'язувати конфлікти [11].

Т. Коломієць розглядає проблеми соціалізації дітей та молоді, які живуть в зоні АТО. Використовуючи результати своїх досліджень, авторка розповідає про те, що в умовах війни змінюється підхід до соціалізації, цінностей та норм поведінки.

Авторка зазначає, що з одного боку, серед дітей, які живуть в зоні АТО, може зростати агресивність, з'являтися страх та тривога, виникнути травми та психологічні проблеми. З іншого боку, війна може сприяти формуванню в дітей та молоді національної свідомості, патріотизму та віри в свої сили.

Авторка наголошує на тому, що з розвитком комунікаційних технологій, які можуть стати для дітей та молоді "вікном в світ", необхідно забезпечити їм доступ до якісного контенту, який сприятиме їхньому позитивному розвитку та соціалізації. [17].

Після проведення дослідження І.Сендеш було встановлено, що головним фактором соціалізації дитинства у військовому конфлікті є сім'я. Підтримка матері та батька - один з основних моментів в житті дитини, яка зазнала війни. Особливо важливим у цій сім'ї є наявність зв'язків з розширеною системою родини та друзів.

Отже, зазначається, що під час війни соціалізація дітей відбувається в особливих умовах і для успішної адаптації в суспільстві дитина повинна мати підтримку своєї сім'ї та родини. [35]

Висновки до розділу I

Умови війни можуть позначитися на процесі соціалізації особистості негативно. Особистість, яка зростає в період війни, може відчувати недостатність у взаємодії з іншими людьми, недостатність у відчутті любові та зв'язку. Крім того, в умовах війни розвиток соціальних навичок може бути обмеженим, що може позначатися на довгострокових результатах.

З одного боку, війна може дати підставу для формування обов'язковості, самодисципліни і відповідальності, що можуть бути корисні в житті. З іншого боку, вона може знизити цінність життя та позначити сильний ефект на психічний стан і поведінку.

З урахуванням цих факторів, необхідною є належна підтримка особистості, яка розвивається в умовах війни, щоб вона могла розвиватися у здоровому та позитивному середовищі. Важливо надавати можливість дітям

та молоді на отримання якісної соціальної підтримки, щоб позбутися тягарів, які можуть позначитися на життєвій шляху пізніше.

Війна має значний вплив на соціалізацію молоді в суспільстві. Ми проаналізували деякі з найбільш очевидних впливів війни на соціалізацію молоді:

1. Зміна цінностей: Війна може змінювати цінності та установки суспільства, що водночас може впливати на виховання молоді. Наприклад, війна може змінити сприйняття молоддю таких цінностей як мир, терпимість, рівність тощо.

2. Розвиток національної свідомості: Війна може сприяти розвитку національної свідомості, формуванню національної ідентичності, що може мати певний вплив на соціалізацію молоді.

3. Формування певних навичок та якостей: Війна може навчити молодь таких навичок, як самозахист, стратегічне мислення, лідерство, співробітництво тощо.

4. Посттравматичний стрес: Війна може сприяти появі психологічних проблем у молоді, таких як посттравматичний стресовий розлад, що може негативно позначитися на їхньому подальшому житті.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Методика та організація проведення емпіричного дослідження

Наше емпіричне дослідження мало на меті проаналізувати особливості процесу соціалізації, який відбувається в підлітковому віці, а конкретніше соціалізації підлітків в умовах війни. Для того, щоб досягти цієї мети, було розроблено кілька етапів дослідження.

На першому етапі відбулась постановка проблеми та визначення мети та завдань дослідження. Наступним кроком став аналіз теоретичних напрацювань, що стосуються соціалізації підлітків, а також вивчення сучасного стану дослідження проблеми соціалізації особистості в умовах війни та чинників, які на неї впливають.

Для розкриття психологічного змісту понять "соціалізація особистості", «соціалізація особистості в умовах війни» та "підлітковий вік", а також вивчення впливу на соціалізацію різних чинників, зокрема чинників, що впливають на підлітків, було необхідно вивчити та використовувати певні поняття та методологічні принципи.

Відповідно на другому етапі нашого емпіричного дослідження ми безпосередньо провели психодіагностику. Вибіркою нашого психодіагностичного дослідження стали учні 7-9 класів Чагорської ЗОШ, віком 12-15 років. В емпіричному дослідженні взяли участь 30 опитуваних різної статі.

У третьому етапі дослідження планувалося провести кількісний аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження та їх подальшу теоретичну інтерпретацію.

У ході проведення психодіагностичного дослідження нами були застосовані такі методики як:

- Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда;
- Методика «Шкала суб'єктивного контролю» Д. Ротера;
- Шкала тривожності А.М.Прихожан

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда, запропонована у 1954 році, є психологічним тестом, що використовується для визначення рівня соціальної та психологічної адаптації людини до соціального середовища.

Методика складається з 101 запитання, які стосуються різних аспектів життя людини, таких як рівень самооцінки, сприйняття оточуючого середовища, соціальних відносин, емоційного стану тощо. Респондент повинен оцінити кожне запитання на шестибальній шкалі ««0» - це до мене абсолютно не відноситься; «2» - сумніваюся, що це можна віднести до мене; «3» - не наважуюся віднести це до себе; «4» - це схоже на мене, але немає впевненості; «5» - це на мене схоже; «6» - це точно про мене».

Методика містить 8 шкал таких як:

1. Адаптивність / Деадаптивність

Ця шкала визначає, наскільки ефективно людина адаптується до змін у своєму житті. Вона включає такі аспекти, як готовність до нових викликів, здатність до самопізнання, прийняття ризику та інновацій. Або навпаки наскільки людина дезадаптована до свого оточення. Вона включає такі аспекти, як соціальна ізоляція, ворожнеча до нового, страх перед ризиком та інноваціями

2. Брехливість:

Ця шкала визначає, наскільки часто людина приховує правду від себе та інших. Вона включає такі аспекти, як брехливість, тенденція до підробки та гіперкритичність.

3. Прийняття себе / Неприйняття себе:

Ця шкала визначає, наскільки особа задоволена своєю особистістю та діями. Вона включає такі аспекти, як самовідчуття, самооцінка та рівень внутрішнього конфлікту зі своїми почуттями.

4. Прийняття інших / Неприйняття інших:

Ця шкала визначає, наскільки особа відкрита до спілкування та співпраці з іншими. Вона включає такі аспекти, як емпатія, толерантність та готовність до співпраці.

5. Емоційний комфорт / Емоційний дискомфорт:

Ця шкала визначає, наскільки особа відчуває емоційний комфорт в залежності від ситуації. Вона включає такі аспекти, як стабільність настрою, рівень тривожності та стресова стійкість.

6. Внутрішній контроль / Зовнішній контроль:

Ця шкала визначає, наскільки особа відчуває себе в контролі свого життя. Вона включає такі аспекти, як самоорганізація, самонавед

7. Шкала домінування/відомості

Ця шкала містить 4 складові: Домінування над людьми: оцінює ступінь, до якої особа звикла домінувати над іншими людьми і контролювати ситуацію. Домінування над ідеями: оцінює ступінь, до якої особа здатна висловлювати свої ідеї і думки в будь-яких обставинах. Стилі пізнання: оцінює ступінь, до якої особа здатна сприймати, оцінювати і збирати інформацію з оточуючого світу. Соціальна визнаність: оцінює ступінь, до якої особа вважає, що отримання визнання і розвиток соціальних відносин є важливим аспектом її життя.

8. Ескапізм

Це шкала, що досліджує поведінку, що полягає у відході від реальності та уникненні проблем, з якими людина стикається в повсякденному житті. Шкала ескапізму використовується для вимірювання ступеня нахилу людини до ескапізму.

Після проведення тестування результати можна інтерпретувати за допомогою загальної оцінки досліджуваної особистості, її креативності, соціальних і професійних можливостей, умінь і навичок. Також можна визначити якості особистості, такі як самоконтроль, емпатія, прагнення до досягнень та інші.

Методика "Шкала суб'єктивного контролю" є психометричною методикою, створеною американським психологом Джуліаном Ротером в 1966 році. Цей інструмент призначений для вимірювання рівня суб'єктивного контролю людини над своїм життям та здійсненням своїх цілей.

Методика складається з 29 тверджень, які респондент повинен оцінити на шкалі від 1 до 6, де 1 означає "повністю не згоден", а 6 - "повністю згоден". Ці твердження стосуються різних аспектів життя, зокрема здоров'я, роботи, особистого життя, ділової активності та інших.

Під час обробки результатів методики результати можуть бути трактовані за допомогою двох факторів: "внутрішній контроль" та "зовнішній контроль". Якщо респондент набрав вищі бали за твердження, які вказують на те, що він вважає себе відповідальним за своє життя та контролює його, то результати будуть інтерпретовані як внутрішній контроль. Якщо ж респондент набрав вищі бали за твердження, які вказують на те, що він вважає, що його життя контролюють зовнішні чинники, то результати будуть інтерпретовані як зовнішній контроль.

Останньою методикою ми використали Шкалу тривожності А.М.Прихожан.

Методика спрямована на вивчення різних типів тривоги, таких, як загальна, шкільна, самооціночна та міжособистісна тривога. Автором методики є А. Прихожан, який розробив її на основі шкали соціально-ситуаційного страху, тривоги О. Кондаша. Ця методика допомагає виявити області, що викликають тривогу. Її можна проводити груповою, а результати записувати у спеціальному документі. Для різних вікових груп існують форми «А» для 10-12 років та «Б» для 13-16 років, проте інструкція однакова для обох форм.

Методика має особливість, яка полягає в оцінці ситуацій, що можуть викликати тривогу, а не самих ознак тривожності. Цей тип опитування має декілька переваг, зокрема виявлення основних джерел тривоги для учнів та менша залежність від інтроспекції та особливостей розвитку.

Отже, на основі характеристики об'єкта, предмету та мети дослідження було підібрано відповідні методики проведення дослідження. З метою зручності були створені бланки методик у Google Формам.

2.2. Аналіз отриманих результатів проведеного емпіричного дослідження

Провівши психологічну діагностику ми перейшли до обробки та описів отриманих результатів.

За допомогою методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда ми мали можливість визначити рівень соціально-психологічної адаптації підлітка, а також виявити проблемні аспекти, які можуть перешкоджати соціальній адаптації.

По шкалі «адаптивність / дезадаптивність» ми встановили, що на високому рівні адаптивність проявляється у 10-ти опитуваних, що становить 33,33 % від всіх опитуваних, на середньому рівні адаптивність проявилася у 12 опитуваних, що становить 40% та відповідно на низькому,

що значить, що такі респонденти ближчі до дезадаптації було виявлено 8 учасників дослідження, що становить 26,67 %.

Високий рівень адаптативності означає, що особистість має гнучкість у поведінці та вміє швидко адаптуватися до змін у житті. Така людина може ефективно пристосовуватися до нових умов і вчасно реагувати на труднощі.

Середній рівень адаптативності означає, що особистість може адаптуватися до деяких змін, але потребує більшої підтримки та часу для звикання до нових умов. Такі люди можуть бути менш гнучкими у своїй поведінці, але все ж зможуть пристосуватися до нових обставин.

Низький рівень адаптативності, на відміну від високого, вказує на те, що людина є менш гнучкою у своїй поведінці та має труднощі з пристосуванням до змін. Така людина може потребувати значної підтримки та сприяння для звикання до нових умов.

У загальному, рівень адаптативності вказує на те, наскільки особистість здатна пристосовуватися до змін та реагувати на труднощі в житті. Але, важливо зауважити, що рівень адаптативності може змінюватися з часом та під впливом різних факторів.

За шкалою «брехливість» ми встановили, що високий показник не притаманний жодному опитуваному, а середній, лише трьом опитуваним, що свідчить про те, що ми цілком могли брати до уваги всі отримані результати та вважати рівень чесності високим.

За шкалою «прийняття себе / неприйняття себе» ми визначили, що на високому рівні приймають себе 9 опитуваних, тобто 30% респондентів, на середньому рівні 11 опитуваних, тобто 37,67% і, відповідно на низькому 33,33%.

Шкала "прийняття себе / неприйняття себе" за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда допомагає

визначити рівень самоприйняття у підлітків. Результати тесту показують, що високий, середній та низький рівні самоприйняття мають свої особливості.

Підлітки з високим рівнем самоприйняття мають стійку позитивну самооцінку; вони емоційно стійкі та відкриті до позитивних досвідів; такі особи мають високий рівень сенситивності та відкритості.

Середній рівень характеризується помірною самооцінкою; підлітки на цьому рівні можуть зазнавати періодичних коливань настрою та емоційної стійкості; вони можуть прагнути до зростання та розвитку.

Підлітки з низьким рівнем самоприйняття мають негативну самооцінку і низький рівень віри у власні можливості; вони можуть зазнавати депресії, страждати від низького настрою та остаточно зневіритися у собі; такі особи потребують соціальної та психологічної підтримки для поліпшення самооцінки та самоприйняття.

За шкалою "прийняття інших / неприйняття інших" за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда ми визначили, що на високому рівні прийняття проявилось у 9-ти опитуваних, а це 30%, відповідно, на середньому та низькому у 12 та 9 респондентів, тобто у 40 та 30 % учасників дослідження.

Ця шкала визначає ступінь толерантності підлітка до інших людей і дозволяє оцінити, наскільки він відкритий для спілкування та взаємодії з різними людьми.

Високий рівень прийняття інших передбачає, що підліток є толерантним до різних культур, національностей і соціальних груп і виявляє інтерес до спілкування з ними. Він дотримується принципу поваги до інших людей і готовий допомагати їм. Іншими словами, високий рівень прийняття інших означає розвинуту соціальну компетентність та емпатію.

Середній рівень прийняття інших означає, що підліток не проявляє вираженої толерантності до інших людей, однак не виявляє і нахабства та ворожості. Він може вступати в соціальні контакти з іншими, але не завжди це робить із задоволенням та охочістю. Середній рівень прийняття інших є результатом втручання дорослих у життя підлітків, що може призвести до певної некомфортності від спілкування з іншими.

Низький рівень прийняття інших характеризується відвертою ворожістю та нахабством підлітка до інших людей. Характерним є ізоляція від соціалізації та відсутність бажання підтримувати контакти з іншими. Підліток, що має низький рівень прийняття інших, не може встановлювати якісні та конструктивні стосунки з іншими людьми та не має здатності уважно слухати погляди та думки інших.

Отже, підлітки, які мають високий рівень прийняття інших, зазвичай є успішними в соціальному житті і мають більше можливостей для розвитку та самовдосконалення. Середній рівень прийняття може бути результатом балансу між внутрішніми переконаннями та соціальним середовищем, у якому підліток знаходиться. Низький рівень прийняття інших може мати негативний вплив на психологічний, соціальний та емоційний стан підлітка.

За шкалою «емоційний комфорт / емоційний дискомфорт» ми встановили, що абсолютний комфорт відчувають 8 опитуваних, тобто 26,67%, що є не надто високим показником, в той час як на середньому рівні комфорт відчувають 6 опитуваних, а це 20% респондентів. І на останок найвищий показник за даною шкалою ми отримали саме по емоційному дискомфорту. Він складає 16 опитуваних, тобто 53,33%. Що є достатньо високим показником, який ми можемо асоціювати саме з військовим станом у нашій країні.

Результат діагностики висвітлює рівень емоційного комфорту або дискомфорту, що відображає ступінь адаптації підлітка до соціального середовища.

Високий рівень емоційного комфорту означає, що підліток має позитивний настрій, відчуває себе комфортно в соціальному середовищі та легко входить у контакт з іншими людьми. Він налаштований на співпрацю та взаємодію з оточуючими та може вирішувати проблеми, що виникають у його житті.

Середній рівень емоційного комфорту вказує на те, що підліток може відчувати як позитивні, так і негативні емоції у соціальній взаємодії. Він може відчувати тривогу або стрес у незнайомих ситуаціях, але в зазвичай він здатний налагоджувати взаємодію з оточуючими та вирішувати проблеми.

Низький рівень емоційного комфорту вказує на те, що підліток відчуває значну тривогу та дискомфорт у соціальних ситуаціях. Він може мати проблеми з входженням у контакт з іншими людьми, страждати від незадоволення собою та іншими людьми, а також може відчувати сильний стрес та тривогу у складних ситуаціях.

Отже, шкала "емоційний комфорт / емоційний дискомфорт" за методикою К. Роджерса і Р. Даймонда дає змогу оцінити ступінь емоційного комфорту та дискомфорту підлітків, що важливо для визначення їх соціально-психологічної адаптації та допомоги у вирішенні проблем, які виникають у їх житті.

За шкалою «внутрішній контроль / зовнішній контроль» було визначено, що на високому рівні внутрішній контроль притаманний 7-ми опитуваним, а це 23,33%, на середньому рівні 16,67% і на низькому притаманний 18-ти опитуваним, тобто 60%.

Шкала "внутрішній контроль / зовнішній контроль" в методиці діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда

відображає рівень самоконтролю та залежності підлітків від зовнішніх чинників. За цією шкалою виділяють три рівні: високий, середній та низький.

Характеристика високого рівня за шкалою "внутрішній контроль / зовнішній контроль" означає, що підліток має високий рівень самоконтролю та вірить у власні здібності та можливості досягнути успіху. Він має внутрішню мотивацію до досягнення успіху і відповідальності за свої дії та результати. Такі підлітки зазвичай не потребують зовнішнього нагляду та контролю, адже вони здатні самостійно вирішувати проблеми та приймати відповідальні рішення.

Середній рівень за шкалою "внутрішній контроль / зовнішній контроль" вказує на те, що підліток має середній рівень самоконтролю, але може перебувати у залежності від зовнішніх факторів, таких як думки та дії інших людей. Ці підлітки більш піддаються впливу зовнішніх обставин, але також можуть самостійно приймати рішення та бути відповідальними за свої дії.

Низький рівень за шкалою "внутрішній контроль / зовнішній контроль" вказує на те, що підліток має низький рівень самоконтролю та більш залежний від зовнішніх умов та обставин. Вони можуть перебувати в стані безпорадності, відмовлятися від відповідальності за свої дії та прагнути до зовнішнього контролю та нагляду. Ці підлітки можуть відчувати тривогу, страх та невпевненість у собі, що може негативно впливати на їх соціальну та психологічну адаптацію.

За шкалою «домінування / відомість» маємо такі результати: високий рівень – 16 (53,33%) опитуваних, середній рівень – 8 (26,67%) опитуваних, низький рівень – 6 (20%) опитуваних.

Шкала "домінування / відомість" за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда оцінює рівень впливу та популярності у групі.

При високому рівні домінування / відомості підліток є лідером групи, бере участь в прийнятті рішень, впливає на думки та дії інших. Має сильну впевненість в собі, вміє вести людей, самостійний у прийнятті рішень. Добре пізнає свої потреби та інтереси, відкритий до нового досвіду та відчуттів.

При середньому рівні домінування / відомості підліток взаємодіє з іншими учасниками групи та приймає їх прийняття. Виявляє вплив на інших, але не є необхідним елементом групи. Розвиває власну ініціативу в рішеннях та у міжособистісному спілкуванні.

На низькому рівні домінування / відомості підліток є вражаючим на інших учасників групи, він пасивний та не цікавиться іншими людьми. Не бере активної участі в прийнятті рішень та не прагне впливати на дії інших. Має низьку самооцінку, не вірить у свої здібності та не має ініціативи.

Останньою шкалою стала шкала «ескапізму». За отриманими нами показниками ми визначили, що на високому рівні притаманний 20 опитуваних, а це 66,67%, що є найвищим показником по всіх шкалах методики. 6 опитуваних, тобто 20% - середній рівень, та, відповідно 4 опитуваних, а це 13,33% низький рівень.

Шкала "ескапізм" в методиці діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда використовується для визначення рівня активності в житті і рівня самостійності.

Низький рівень "ескапізму" вказує на людей, які проявляють мало активності в житті та відчувають залежність від інших. У підлітків це може виявлятися у відсутності зацікавленості в соціальній та активній діяльності, у разі відмови від нових викликів, у відсутності самостійності у прийнятті рішень.

Середній рівень "ескапізму" має місце у людей, які можуть демонструвати активність у певних ситуаціях, але загалом їхня активність не обов'язково висока. Це може мати відображення в неохочості брати на себе

відповідальність, відчутті нестабільності у діях, відсутності напрацьованих цілей.

Високий рівень "ескапізму" характеризує людей, які проявляють високу самостійність та активність в житті. Вони мають напрацьовані цілі, готові брати на себе відповідальність, відчують задоволення від нових викликів і успіхів. У підлітків це може мати відображення у високій зацікавленості у соціальній діяльності, у здатності брати на себе ініціативу, у самостійному прийнятті рішень.

Отримані у ході опрацювання методики результати ми відобразили у вигляді таблиці (таблиця 2.2.1).

Таблиця 2.2.1.

Отримані результати за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда

Шкала (показник)	Рівні прояву					
	високий		середній		низький	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Адаптивність / деадаптивність	10	33,33	12	40	8	26,67
Брехливість	0	0	3	10	27	90
Прийняття себе / неприйняття себе	9	30	11	36,67	10	33,33
Прийняття інших / неприйняття інших	9	30	12	40	9	30
Емоційний комфорт / емоційний дискомфорт	8	26,67	6	20	16	53,33
Внутрішній контроль / зовнішній контроль	7	23,33	5	16,67	18	60
Домінування / відомість	16	53,33	8	26,67	6	20
Ескапізм	20	66,67	6	20	4	13,33

Отже було виявлено, що у опитуваних переважає середній рівень адаптивності, котрий проявився у 40% досліджуваних, натомість високий та низький рівні були виявлені у 33,33% та 26,67% опитуваних. Щодо інших шкал методики, то нами було встановлено, що для підлітків нашої вибірки

притаманним є переважання домінування та зовнішнього контролю над внутрішнім, а також емоційний дискомфорт. Шкали прийняття себе та прийняття інших не мали значних відмінностей у рівнях прояву. Найвищий показник за методикою отримала шкала ескапізму, прояв якого на високому рівні був виявлений у 20-ти опитуваних, що свідчить про схильність до втечі від ситуації серед наших опитуваних.

Наступною методикою, котру ми використали у написанні кваліфікаційної роботи стала методика «Шкала суб'єктивного контролю» Д. Ротера. Отримані результати оформлено у вигляді діаграми 2.2.1.

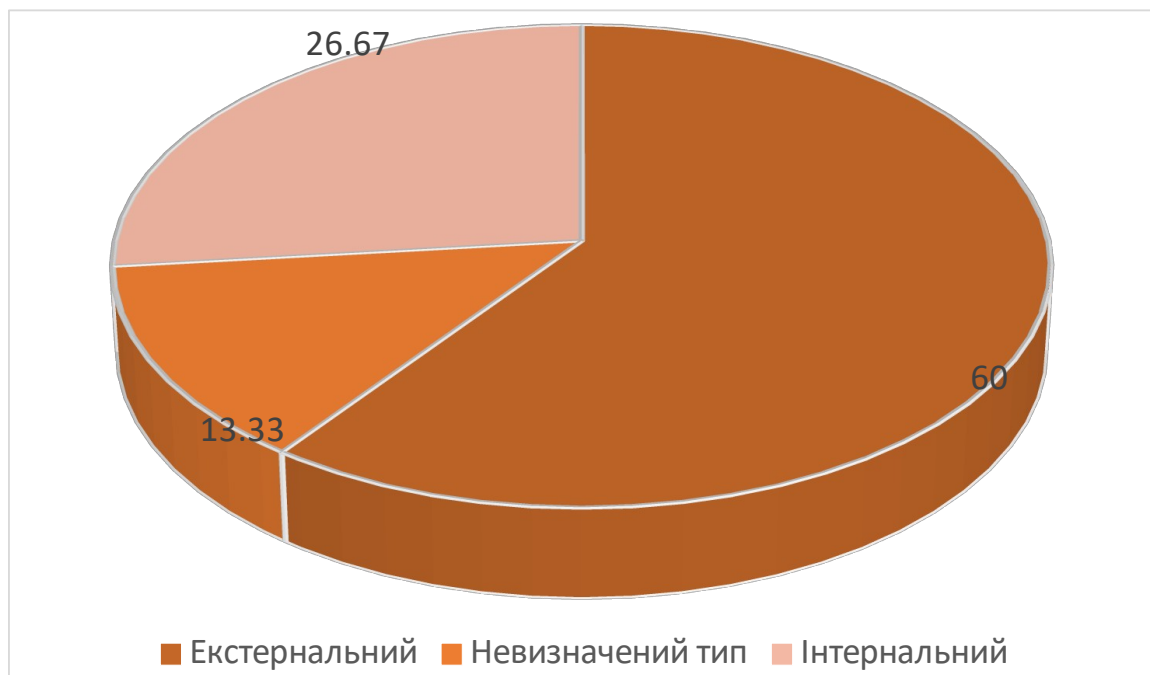

Рисунок 2.2.1. Отримані результати у % за методикою «Шкала суб'єктивного контролю» Д. Ротера.

Було визначено що більшість учнів (60 %) належать до екстерналів. І лише 26,67 % із них мають внутрішній локус контролю. Перевага екстерналів над інтерналами є, на нашу думку, не випадковою, адже зовнішній локус контролю, по суті, означає зняття суб'єктом відповідальності за все, що відбувається з ним, з самого себе, і вона перекладається на об'єктивне: на

інших людей, випадок, обставини, долю тощо, що є досить очікуваним в сьогоденних нестабільних умовах життя підлітків.

Третьою методикою, котру ми використали у ході написання дипломної роботи стала методика «Шкала тривожності» А.М.Прихожан. Отримані результати відображено на діаграмі 2.2.2.

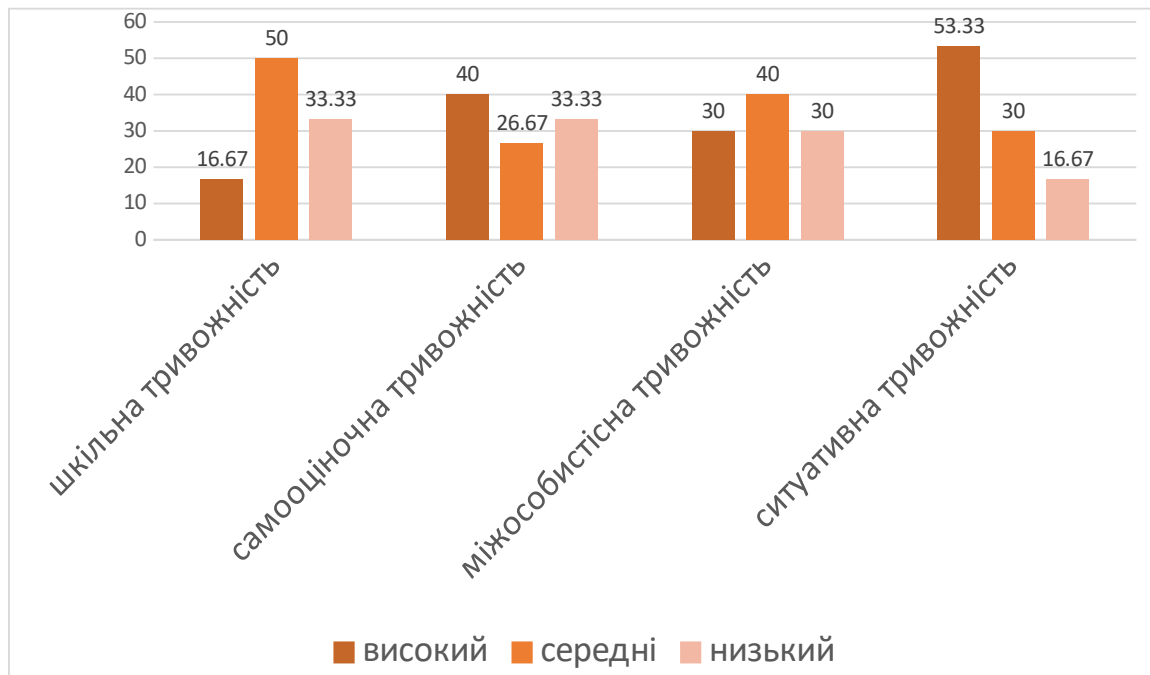

Рисунок 2.2.2. Отримані результати у % за методикою «Шкала тривожності» А.М.Прихожан

Ша першою шкалою високий рівень шкільної тривожності притаманний 5 опитуваним. Такі підлітки мають високий рівень тривожності, що викликана стресовими ситуаціями в школі (екзамени, заліки, труднощі в навчанні). Вони можуть мати почуття напруження, страху, невпевненості та неприємних фізіологічних симптомів, таких як підвищений пульс, запаморочення, потовиділення.

Середній рівень шкільної тривожності притаманний 15-ти опитуваним. Такі підлітки можуть досить ефективно впоратися зі стресом в школі, але іноді вони відчувають певний ступінь тривожності. Вони можуть відчувати

тривогу перед екзаменами, але ця тривога не перешкоджає навчанню та не заважає повсякденному життю.

Низький рівень шкільної тривожності притаманний 10-ти опитуваним. Такі підлітки мають досить низький рівень тривожності, що свідчить про їх добру адаптованість до шкільного середовища та незначне вплив стресових ситуацій на їх емоційний стан. Вони можуть бути впевнені в собі, спокійні та відкриті у спілкуванні зі своїми однолітками та вчителями.

За шкалою «самооціночна тривожність» 12 опитуваним притаманний високий її рівень. Підлітки з високим рівнем тривожності характеризуються постійною тривогою, невизначеністю, підвищеною чутливістю, переживаннями. Вони схильні до переоцінювання ризиків і турбуються про можливість настання небезпечних ситуацій. Такі підлітки схильні до депресії та поведінкових порушень. Високий рівень тривожності підвищує ризик розвитку стрес-реакцій у важких життєвих ситуаціях.

8 опитуваним притаманний середній рівень. Підлітки з середнім рівнем тривожності можуть переживати незначні страхи та переживання, але загалом вони стійко дотримуються своїх позицій і здатні адаптуватися до змін. У них є здатність до самоконтролю та пошуку рішень у стресових ситуаціях.

Для 10-ти опитуваних притаманний низький рівень самооціночної тривожності. Підлітки з низьким рівнем тривожності мають високий рівень самовпевненості та оцінюють свої здібності як високі. Такі підлітки здатні брати на себе ризики та дії, але не завжди вони оцінюють ризики вірно і можуть потрапляти у небезпечні ситуації через невиправданий оптимізм.

Рівень тривожності у підлітків визначає їх здатність адаптуватися до стресових ситуацій та поведінкових реакцій. Підвищений рівень тривожності може впливати на життя підлітка та потребує до уваги батьків та фахівців з психології.

За третьою шкалою методики було визначено, що високий рівень міжособистісної тривожності притаманний 9-ти опитуваним. Підлітки з цим рівнем не вміють контролювати свою тривогу і переживання. Вони часто страждають від тривожних розладів, що може спричинити погіршення їх психічного і фізичного здоров'я. Такі підлітки часто переживають сильні прояви тривоги без видимої причини.

Середній рівень міжособистісної тривожності притаманний 12-ти опитуваним. У цьому випадку підлітки не страждають від тривожних розладів, але можуть відчувати тривогу та стрес в більш незвичайних ситуаціях. Вони можуть проявляти певну міру тривоги перед екзаменом, зустріч з новими людьми або в несприятливих умовах.

Як і високий, низький рівень тривожності також виявився у 9-ти опитуваних. Підлітки, які перебувають на цьому рівні, мають здатність до успішного розв'язання проблем, розуміючи їх і використовуючи наявні ресурси. У них мінімальні прояви тривоги в несприятливих ситуаціях, і вони зазвичай добре контролюють свої почуття та емоції.

Останньою шкалою стала шкала ситуативної тривожності. Нами було визначено, що на високому рівні ситуативна тривожність притаманна 16-ти опитуваним. Підліток з високим рівнем ситуативної тривожності відчуває значний рівень тривоги в нових або невідомих ситуаціях. Він може бути надмірно зосереджений на своїх проблемах, нездатний розважитись і розслабитись. Неспокійний настрій може вплинути на здоров'я та впливати на успішність у навчанні. Може бути надмірно чутливим до критики та конфліктів. Може відчувати страх перед публічним виступом або соціальними подіями.

На середньому рівні ситуативна тривожність визначається у 9-ти опитуваних. Підліток з середнім рівнем ситуативної тривожності може відчувати тривогу в деяких ситуаціях, але не так часто, як це буває у людей з

високим рівнем тривожності. Він може прагнути певної стабільності та спокою, але в деяких ситуаціях це не можливо. Здатний до контролю емоцій та може вирішувати проблеми, що виникають.

На низькому рівні ситуативна тривожність притаманна 5-ти опитуваним. Підліток з низьким рівнем ситуативної тривожності майже не відчуває тривогу в ситуаціях, що зазвичай викликають тривогу у більшості людей. Він може вважати ризиковану поведінку безпечною, не усвідомлювати наслідки своїх дій та бути небайдужим до ризиків або небезпек. Може бути менш зосередженим на проблемах, що впливають зі звичайних життєвих ситуацій.

Отже за отриманими результатами ми виявили що найбільш високих показників зазнала ситуативна тривога та самооціночна, натомість найнижчих показників зазнала шкала шкільної тривоги, що може свідчити про те, що в ситуації воєнних дій рівень ситуативної тривоги підлітків бере верх над вагомим аспектом буденності, тобто тривогою з приводу навчальних успіхів.

Після завершення даного етапу нашого експериментального дослідження, ми перейшли до виявлення та опису залежностей за Ч.Пірсоном.

Нам вдалося визначити ряд статистично значущих кореляційних зв'язків, що допомогли нам перевірити висунуту гіпотезу. Отримані кореляційні зв'язки ми вписали в окрему таблицю (таблиця 2.2.2).

Таблиця 2.2.2

Наявні кореляційні зв'язки

	Адаптивність	Прийняття	Прийняття	Емоційний	Внутрішній	Ескапізм	Екстернальний	Шкільна	Самооціночна	Міжособистісна	Ситуативна
Адаптивність / дезадаптивність		0,534	0,412				0,402	-0,634	-0,518		
Прийняття себе / неприйняття себе				0,542							

Емоційний комфорт / емоційний дискомфорт						-0,653				-0,527	-0,475	
Внутрішній контроль / зовнішній контроль												-0,592
Домінування / відомість					0,422							
Екстернальний	0,439											
Самооціночна тривожність						0,562						
Міжособистісна тривожність						0,427						
Ситуативна тривожність						0,406						

Нами був встановлений значимий кореляційний зв'язок між показником адаптивність/дезадаптивність та прийняття себе/не прийняття себе ($r = 0,564$ при $p \leq 0,01$) з чого можемо зробити припущення що чим більшою є адаптивність людини, тим вище її рівень прийняття себе. Навпаки, чим більш дезадаптована людина, тим менша її схильність до прийняття себе. Однак, оскільки зв'язок має помірну силу ($r = 0,564$), можливість виникнення такого ефекту може бути не такою очевидною, як у прикладі з більш сильним кореляційним зв'язком.

Значимий кореляційний зв'язок між показником адаптивність/дезадаптивність та показником прийняття інших/не прийняття інших ($r = 0,412$ при $p \leq 0,05$) з чого можемо зробити припущення що люди з вищим рівнем адаптації більш схильні приймати інших, ніж люди з низьким рівнем адаптації.

На основі кореляційного зв'язку між показником адаптивності / дезадаптивності та показником ескапізму ($r = 0,402$ при $p \leq 0,05$) з чого можемо зробити припущення можна припустити, що люди, які мають меншу адаптивність і більшу дезадаптивність, схильніше прихильні до ескапізму як способу втекти від нездатності адаптуватися до змін у навколишньому середовищі.

На основі оберненого кореляційного зв'язку між показником адаптивності / дезадаптивності та показником шкільної тривожності ($r = -$

0,634 при $p \leq 0,001$) можна припустити, що зі збільшенням показника адаптативності учнів, що означає їх готовність та здатність успішно пристосовуватися до нових умов навчання та соціального середовища, зменшується рівень їх шкільної тривожності. Тобто, учні з вищим рівнем адаптативності мають більше можливостей ефективно впоратися зі стресовими ситуаціями, які можуть виникати в процесі навчання, тому вони менше схильні до почуття тривоги в навчальному середовищі.

На основі оберненого кореляційного зв'язку між показником адаптативності / дезадаптивності та показником самооціночної тривожності ($r = -0,518$ при $p \leq 0,01$) Можна припустити, що чим вищий рівень адаптативності, тим нижчий рівень самооціночної тривожності і навпаки - чим нижчий рівень адаптативності, тим вищий рівень самооціночної тривожності.

Беручи до уваги кореляційний зв'язок між показником прийняття себе / не прийняття себе та показником емоційний комфорт/ емоційний дискомфорт ($r = 0,542$ при $p \leq 0,001$), можна припустити, що підлітки, які мають високий рівень прийняття себе, схильні до відчуття емоційного комфорту. Натомість, підлітки, які мають низький рівень прийняття себе, можуть відчувати емоційний дискомфорт. Оскільки дослідження проводилося в умовах війни, можуть бути припущення про те, що підлітки, яким складно приймати себе, мають більші шанси відчувати емоційний дискомфорт через тиск військових подій в їхньому оточенні.

На основі оберненого кореляційного зв'язку між показником емоційний комфорт / емоційний дискомфорт та показником ескапізм ($r = -0,653$ при $p \leq 0,001$) можна припустити, що підлітки, які переживають емоційний дискомфорт через війну, більш схильні до ескапізму – спроб уникнути дійсності та зануритися в світ уяви або фікції, щоб забути про

проблеми, що їх оточують. Втім, це припущення потребує додаткових досліджень та підтвердження в інших контекстах.

На основі оберненого кореляційного зв'язку між показником емоційний комфорт / емоційний дискомфорт та показником самооціночна тривожність ($r=-0,527$ при $p\leq 0,01$) можна припустити, що зі зростанням показника емоційного комфорту у підлітків в умовах війни, показник самооціночної тривожності зменшується. Це може свідчити про те, що підлітки, які відчують більше комфорту в емоційному плані, менше мають страху та тривоги та більше відчують підтримку й затишок від близьких людей.

На основі оберненого кореляційного зв'язку між показником емоційний комфорт / емоційний дискомфорт та показником ситуативна тривожність ($r=-0,475$ при $p\leq 0,05$) можна зробити припущення, що підлітки, які перебувають в умовах війни та мають високий рівень ситуативної тривожності, можуть відчувати більший емоційний дискомфорт. Це може бути пов'язано з оточуючою ситуацією, переживаннями та нестабільністю в житті підлітка. Зворотний зв'язок між емоційним комфортом та ситуативною тривожністю також може бути можливим, якщо підлітки можуть знайти спосіб зняти тривогу та відчуті більшу емоційну рівновагу.

Визначений кореляційний зв'язок між показником внутрішній контроль / зовнішній контроль та показником ситуативна тривожність ($r=-0,592$ при $p\leq 0,01$) на основі якого можна припустити, що підлітки, які мають вищий рівень внутрішнього контролю, можуть мати менший рівень ситуативної тривожності під час війни, ніж ті, у кого внутрішній контроль менше виражений.

На основі кореляційного зв'язку між показником ескапізм та показником ситуативна тривожність ($r=0,406$ при $p\leq 0,05$), показником ескапізм та показником міжособистісна тривожність ($r=0,427$ при $p\leq 0,05$) та показником ескапізм та показником самооціночна тривожність ($r=0,562$ при

$p \leq 0,01$) можна зробити припущення про те, що підлітки в умовах війни частіше схильні до ескапізму (прагнення відвернутися від реальності) внаслідок високих рівнів тривожності. Зокрема, ситуативна тривожність (тривога в конкретних ситуаціях), міжособистісна тривожність (занепокоєність у соціальних взаєминах) та самооціночна тривожність (занепокоєність щодо власної компетентності та цінності) можуть стимулювати прагнення до ескапізму як засобу позбутися тривожності та напруження.

Загалом, можна зробити висновок, що адаптивність та прийняття себе є важливими факторами підліткової соціалізації в умовах війни, а показники емоційного комфорту та самооціночної тривожності можуть впливати на ці фактори. На рівні кореляції, можуть бути припущення про взаємозв'язок між адаптивністю та здатністю приймати інших, а також між дезадаптивністю та ескапізмом.

2.3. Рекомендації щодо соціально-психологічного супроводу підлітків в процесі соціалізації в умовах війни

Загалом методичні рекомендації щодо соціально-психологічного супроводу підлітків в процесі соціалізації в умовах війни можна розділити на кілька досить об'ємних груп, таких як: групова підтримка, індивідуальна підтримка, навчання соціальним навичкам, застосування відповідних розважальних технологій та розвиток рефлексивної культури [37].

Групова підтримка передбачає забезпечення підлітків можливістю знаходитись у групі своїх ровесників, де вони можуть спілкуватись, ділитись досвідом та взаємно підтримувати один одного, особливо в умовах війни. Від цього залежить відчуття ідентичності та приналежності до свого середовища. Реалізація такої підтримки може висвітлюватися через:

1. Забезпечення безпеки підлітків у процесі їх соціалізації в умовах війни.
2. Забезпечення доступної інформації. Для того, щоб допомогти підліткам зрозуміти події війни, потрібно надавати їм доступну інформацію, не обтяжену політичними забобонами та брехливою пропагандою.
3. Виховування у підлітків розуміння емпатії. Підлітки мають навчатися відчувати і співчувати з іншими, щоб розуміти те, що війна завжди приносить людям страждання.
4. Створення сприятливої атмосфери спілкування серед підлітків. Забезпечення сприятливого мікроклімату серед підлітків може допомогти приглушити агресію, побудувати відносини на основі взаєморозуміння та довіри.
5. Вчити підлітків зважати на інтереси інших. Почати з того, щоб пояснити підліткам відносини у колективі, які має можливість виникати. Об'єктивність і любов до іншого повинні бути найголовнішими показниками, які ефективно формують соціальну культуру.
6. Надавати підліткам підтримку в складних ситуаціях. Підлітки повинні розуміти, що мають опору та підтримку в лідерах та у своїх рідних і близьких, які мають їхні інтереси на першому місці.
7. Проводити комунікативно-психологічні тренінги та ігри. Ознайомлення підлітків з основними принципами діалогу, створення сприятливих умов для вільної і неформальної комунікації, проведення тренінгів на розвиток комунікаційних навичок, захисту від стереотипів та екстремізму.
8. Навчити підлітків встановлювати позитивні цілі. Підпорядкувати свої мрії та плани на користь общини.

9. Постійно відслідковувати зміни у поведінці підлітків. Навчати їх прогнозувати наслідки своїх дій, дотримуватися правил безпеки та створювати сприятливі умови для взаємодії.

10. Вчити підлітків не боятися заговорювати про проблеми. Вчити їх спілкуватися, використовуючи власний досвід, та постійно займатися підвищенням рівня своєї соціальної та культурної компетентності.

Індивідуальна підтримка може реалізовуватися через регулярні приватні консультації. Забезпечення підліткам можливості особистого спілкування з психологом для вирішення особистих проблем, передачі інформації та рекомендацій щодо їх розвитку та соціальної адаптації [35].

Розвиток рефлексивної культури може реалізовуватися через:

1. Пошук внутрішньої мотивації. Необхідно навчати підлітків самостійно досліджувати своє внутрішнє життя, зрозуміти, які мотиваційні потреби допомагають їм досягнути цілей, які цілі є важливими для них.

2. Розвиток критичного мислення. Необхідно навчати підлітків аналізувати інформацію, бути критичними щодо отриманої інформації та вміти робити висновки на основі власного досвіду.

3. Розвиток емоційної інтелігентності. Необхідно навчати підлітків розуміти свої емоції та емоції інших людей, розвивати навички співпереживання та емпатії.

4. Розвиток соціальної компетентності. Необхідно навчати підлітків вмінню спілкуватися з іншими і бути готовими до співпраці з іншими людьми.

5. Навчання принципам толерантності. Необхідно навчати підлітків поважати різноманітність думок та культур і розвивати навички побудови гармонійних взаємин з людьми різних віросповідань.

6. Виховання цінностей життя. Необхідно навчати підлітків поважати життя та здоров'я, бути відповідальними за свої дії, розвивати навички безпечного життєдіяльності.

7. Підтримка підлітків у складних життєвих ситуаціях. Необхідно навчати підлітків знаходити внутрішні ресурси для розв'язання складних життєвих ситуацій та забезпечувати їх психологічну підтримку у важких часах.

Необхідно навчати підлітків вмінню спілкуватися з іншими і бути готовими до співпраці з іншими людьми. Розвиток соціальної компетентності можна реалізувати якщо [37]:

1. Визначити основні компетенції, які повинні бути розвинуті у підлітків для успішної соціалізації в умовах війни. Ці компетенції можуть включати у себе здатність співпрацювати з іншими, розв'язувати конфлікти, розвивати взаєморозуміння та спілкуватися з іншими людьми.

2. Використовувати навчальні матеріали, які надають навички соціальної адаптації підлітків. Такі матеріали можуть включати в себе ігри, рольові ігри, дебати та тренінги з орієнтацією на підлітків.

3. При створенні програм навчання необхідно враховувати індивідуальні особливості підлітків, їхні інтереси та потреби. Це можна зробити шляхом включення різноманітних активностей та орієнтації на взаємодію між учасниками групи.

4. Забезпечувати підлітків можливостями для самореалізації та прояву своєї індивідуальності. Наприклад, можна створювати для них умови для розвитку творчих здібностей та інших захоплень, які можуть розвивати соціальні навички.

5. Привертати увагу до моральних та етичних аспектів соціальної взаємодії. Наприклад, можна проводити спільні заняття з етики, де підлітки зможуть розуміти соціальні норми та цінності.

6. Розглядати можливість включення батьків та вчителів в процес навчання соціальних навичок. Це може забезпечити більш успішну реалізацію цієї програми та забезпечити підтримку підлітків.

7. При створенні програми навчання соціальних навичок необхідно враховувати зміни в умовах війни та надавати інформацію, що стосується цього конкретного контексту. Таким чином, підлітки зможуть краще розуміти складність ситуації та забезпечити своє безпечне і соціально активне існування в умовах війни.

Доцільним є використання розважальних технологій для оздоровлення духовного та емоційного стану підлітків. Це можуть бути спеціальні ігри, заняття з арт-терапії, танцювальні гуртки, заняття спортом та інші форми дозвілля, які сприяють розвитку творчої та емоційної сфери [37].

Висновки до розділу II

У ході проведеного нами емпіричного дослідження ми визначили, що підлітки, що брали участь у дослідженні, мають переважно середній рівень соціально-психологічної адаптації з притаманними проблемами домінування та зовнішнього контролю над внутрішнім, емоційним дискомфортом та схильністю до втечі від ситуації.

Більшість учнів належать до екстерналів, тобто вони не відчують внутрішньої відповідальності за свої дії та поведінку. Це може бути пов'язано з нестабільними умовами життя підлітків. Методика «Шкала суб'єктивного контролю» Д. Ротера допомогла визначити цей факт.

У ході дослідження за допомогою методики «Шкала тривожності» А.М. Прихожан, ми виявили, що підлітки в ситуації воєнного конфлікту часто зазнають ситуативну та самооціночну тривогу. Також було встановлено, що шкала шкільної тривоги в такій ситуації дещо знижується.

Такий висновок дає можливість зрозуміти, які аспекти життя підлітків є найбільш вразливими в умовах воєнного конфлікту.

Соціально-психологічний супровід підлітків є важливим фактором в процесі їх соціалізації, особливо в умовах війни. Війна є складною подією, яка може сильно побити на психіку людини. Для підлітків, які входять в складну життєву ситуацію, війна може бути особливо важкою.

Соціально-психологічний супровід в цьому контексті має на меті забезпечення психологічної підтримки і допомоги в адаптації до нових умов життя. Він створює можливість для підлітків обговорювати свої почуття і думки, отримувати поради та настанови від професійних психологів та соціальних працівників.

Супровід підлітків у військовий час допомагає їм зберегти свою психічну стійкість та емоційний стан, покращує комунікативні навички і дозволяє знайти нових друзів і соціальні контакти.

З метою забезпечення соціально-психологічного супроводу підлітків у війні необхідно проводити тренінги та психологічні консультації, організовувати групи підтримки та безперервно забезпечувати доступ до професійного працівника. Доцільно проводити індивідуальну та групову роботу з підлітками з метою зменшення негативних наслідків війни на їхній психологічний стан і випередження ризику появи посттравматичного синдрому.

Отже, соціально-психологічний супровід підлітків у війні є важливим елементом, що допомагає їм зберегти психологічну стійкість та емоційний стан, адаптуватися до нових умов життя та зменшувати негативний вплив військових дій.

ВИСНОВКИ

Соціалізація – це процес набуття людиною культурних норм, цінностей та знань, необхідних для життя в суспільстві. Цей процес відбувається протягом усього життя, починаючи з дитинства і закінчуючи старістю.

Теоретичні підходи до соціалізації розділяються на функціоналістський, конфліктологічний та інтеракціоністський. Перший з них стверджує, що цей процес спрямований на передачу культурних норм та цінностей для забезпечення стабільності суспільства. Конфліктологічний підхід визначає соціалізацію як можливий джерело конфліктів між суспільними групами та індивідами. І, нарешті, інтеракціоністський підхід показує, що процес соціалізації відбувається через взаємодію з іншими людьми.

Підлітковий вік – це період в житті людини, коли відбувається специфічний процес соціалізації. Це пов'язано з тим, що в цей період змінюється сприйняття себе та світу, pojawiaються нові ідеали та цінності, змінюється ставлення до оточуючих.

Згідно з соціально-психологічними аспектами, основні особливості соціалізації в підлітковому віці можна розглянути наступним чином:

Формування ідентичності. У підлітковому віці людина частіше задає собі питання про свою ідентичність – хто я, що я, як я пов'язаний з оточуючим світом. У процесі соціалізації підліток намагається знайти відповіді на ці питання та сформуванню свою ідентичність.

Формування соціальної компетентності. У підлітковому віці людина навчається різноманітним соціальним ролям та рольовим відносинам, вчиться спілкуватися з різними людьми. Це допомагає формувати соціальну компетентність – навички, необхідні для ефективної соціальної взаємодії з іншими.

Формування ставлення до авторитетів. У підлітковому віці людина частіше орієнтується на авторитети – батьків, вчителів, однолітків. У процесі соціалізації

підліток формує своє ставлення до авторитетів та навчається ефективно спілкуватись з ними.

Умови війни можуть значно ускладнити процес соціалізації в підлітковому віці. Однією з причин цього є занепад деяких культурних цінностей та норм в умовах війни. Наприклад, у військових конфліктах часто порушуються права людини, культура мирного спілкування та діалогу стає менш важливою, а значення насильства та жорстокості зростає.

Другою причиною ускладнення процесу соціалізації є ризик психічного травматизму. Умови війни можуть призвести до того, що підліток стикнеться зі смертю людей, побачить жахливі кадри на телебаченні, буде жити в умовах страху та невідомості. Все це може сильно вплинути на психіку підлітка та ускладнити процес соціалізації.

У результаті проведеного емпіричного дослідження ми прийшли до висновку, що підлітки, які були включені до нашої вибірки, переважно мають середній рівень соціально-психологічної адаптації, що супроводжується проблемами домінування та зовнішнього контролю своїх внутрішніх станів, емоційного дискомфорту та бажанням уникнути ситуацій.

За результатами, більшість учнів належать до категорії екстерналів, тобто вони не відчують внутрішньої відповідальності за свої вчинки та поведінку. Це може бути пов'язано зі складними умовами життя, з якими зустрічаються підлітки. Дослідження також використовувало методику «Шкала суб'єктивного контролю» Д. Ротера для визначення цього факту.

На основі застосування методики «Шкала тривожності» А.М. Прихожан було встановлено, що підлітки у ситуації військового конфлікту часто досвіджують ситуативну та самооцінкову тривогу. Крім того, було виявлено, що шкільна тривога підлітків в таких умовах дещо стабілізується. Ці результати дозволяють розуміти, які аспекти життя підлітків є найбільш вразливими під час військового конфлікту.

На основі визначених нами кореляційних зв'язків можна підсумувати, що важливими факторами соціалізації підлітків в умовах війни є їх адаптивність та здатність приймати своє "Я". Показники емоційного комфорту та тривожності можуть впливати на ці фактори. Крім того, можна припустити, що адаптивність пов'язана зі здатністю приймати інших, тоді як дезадаптивність може призвести до ескапізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдюкова Н. В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія». К., 2000. 16 с.
2. Андресенкова Н.В., Мудрик А.В. Психологічні засади розвитку дитини в заможних та бідних сім'ях Психологічний часопис. 2009. Т. 4, № 2. С. 29-39.
3. Аксьонова Л. І. Соціальна педагогіка в спеціальній освіті : Навч. посіб. для студ. серед. пед. навч. закладів. К. : Видавничий центр «Академія», 2001. 192 с.
4. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. 2012. 256 с, с. 110
6. Винославська О. В. Людські стосунки : Навч. посіб. Ред. М. П. Малигіна. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 142 с.
7. Винославська О. В. Психологія : Навч. посіб. Ред. О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Зливков. К. : ІНКОС, 2005. 352 с.
8. Горностай П. П. Соціалізація як формування життєвих ролей особистості. *Соціалізація особистості як проблема національної освіти*. Ніжин, 1994. №2. С. 19-22.
9. Гресь, О. Вплив військових конфліктів на соціалізацію особистості Соціологічні дослідження. 2016. № 9. С. 92-98.
10. Денисова Г. С. Соціальна суб'єктність етносу (концептуальний підхід). Ростов-на-Дону : Видавництво Ростовського державного педагогічного університету, 1997. 42 с.

11. Дияк, О. Війна та соціалізація дітей українських військових: соціологічний аналіз Соціальна робота і суспільство. 2017. № 1. С. 103-114.
12. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка : підручник. Ред. О. П. Сердюк. К. : МАУП, 2002. 232 с.
13. Єгонська Н. Криза підліткового періоду. К., 2002. № 34 (148). С. 14-15.
14. Заброцький М. М. Вікова психологія : навч. посібник / К. : МАУП, 1998. 92 с.
15. Зубіашвілі І. К. Ставлення до грошей як фактор економічної соціалізації старшокласників : дис. ... канд. пс. наук: 19.00.05. К., 2009. 270 с.
16. Кащенко В. П. Педагогічна корекція. К. : Міленіум, 2006. 301 с.
17. Коломієць, Т. Соціалізація дітей та молоді в умовах війни (на прикладі Донбасу) Педагогіка і психологія. 2017. № 2. С. 62-68.
18. Леонгард К. Акцентуированные личности : монография. К. : Лыбидь, 2005. 97 с.
19. Личко А. Є. Психопатії і акцентуації характеру в підлітків : навч. посіб. Одеса : Наука і техніка, 1993. 118 с.
20. Ломов Б. Ф. Методологічні і теоретичні проблеми психології. К. : Міленіум, 2004. 325 с.
21. Людина і світ. За ред. Л. В. Губернського, А. О. Приятельчука. К. Знання. 2001. 349 с
22. Майбородова, І. Соціальні аспекти війни: вплив на соціалізацію особистості Соціологічні дослідження. 2015. № 6. С. 48-55.
23. Машталєрова, О. Війна як фактор соціалізації особистості Біологічна психологія і психофізіологія. 2016. Т. 16, № 1. С. 158-164.
24. Москаленко В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості. *Соціальна психологія*. 2005. № 2. С. 3-17.

25. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
26. Мудрик А.В., Андреєнкова Н.В. Взаємодія батьків з дітьми в різних культурних контекстах *Міжнародний науковий журнал "Інтелектуальна власність"*. 2011. -Вип. 1. С. 84-94.
27. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навч. посіб. К. : Академвидав, 2005. 448 с.
28. Павленко, Л. Вплив війни на формування особистості молодших школярів *Практика і проблеми психології особистості*. 2015. Т. 10, № 1. С. 130-136.
29. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : монографія. Ред. Г. В. Рудь. К. : Ніка-Центр, 2006. 280 с.
30. Пальчинська М. В. Соціалізація особистості в умовах віртуалізації суспільства. Наукове пізнання: методологія та технологія. № 2(43). 2019. С. 82-88.
31. Психологія : підручник. Ред. Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; К. : Либідь, 2001. 560 с.
32. Ревасевич І. С. Психологічна структура і динаміка особистісної адаптованості учнів загальноосвітніх шкіл : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. ПНУ ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.
33. Романовська Д. Д., Шпортій Т. Г. Психологічний супровід адаптаційного періоду п'ятикласників. Чернівці: Технодрук, 2005. 47 с.
34. Сакаль Л. Особливості соціалізації спортсменів-підлітків. *Вісник технологічного університету Поділля*. Вінниця, 2002. № 5. С. 211-214.
35. Сендеш, І. Війна та дитинство: особливості соціалізації в умовах конфлікту / І. Сендеш // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Психологія"*. 2017. № 55. С. 121-127.
36. Сідлецька, О. Соціалізація в умовах війни: досвід України / О. Сідлецька // *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2016. № 1. С. 87-92.

- 37.Скрипник, Т. Вплив війни на соціалізацію особистості: погляд психолога *Психологічний часопис*. 2018. № 1. С. 48-53.
- 38.Смелзер Н., Коулмен Дж.К. Культурология: перспективы исследований *Журнал социологии и социальной антропологии*. - 2002. - Т. 5, № 2. - С. 74-87.
- 39.Собкова С. І. Основні теоретичні підходи до вивчення проблеми соціалізації особистості. *Соціалізація особистості і суспільні трансформації : механізми взаємовпливу та вияви* : матеріали міжнародн. наук.-практ. конф., (Чернівці, 14-16 травня 2009 р.). Чернівці, 2009. С. 285-289.
- 40.Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. К. : Академвидав, 2005. 520 с.
- 41.Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості : метод. пос. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 64 с.
- 42.Чміль, І. Війна та соціалізація особистості: психологічний аспект *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2015. – Т. 8. С. 173-180.
- 43.Яремчук В. В. Соціальна робота з підлітками, які мають схильність до соціального утриманства та їх соціалізація. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2014. № 3. С. 231-239.
- 44.Ericson E. H. Identity and life cycle. New-York : Norton, 1980. 191 p.
- 45.Fromm, E. (1995). Escape from Freedom. New York: Henry Holt & Company.
- 46.Marsia J. Identity adolescent psychology. New-York Norton, 1980. 213 p.
- 47.Tajfel H. Social stereotypes and social groups. *Intergroup behavior*. H. Giles eds. Oxford : Basil Blackwell, 1981. P. 144-167.
- 48.Tard, G. (1906). La conclusion de l'histoire. *Revue de métaphysique et de morale*, 14(2), 129-142.

49. Stern, E. (2017). The impact of social media on adolescent development. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 30(4), 186-190.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда

1. Чи відчуває незручність, коли вступає з ким-небудь в розмову.
2. Немає бажання розкриватися перед іншими.
3. У всьому любить змагання, змагання, боротьбу.
4. Чи пред'являє до себе високі вимоги.
5. Часто лає себе за зроблене.
6. Часто відчуває себе приниженим.
7. Сумнівається, що може подобатися кому-небудь з осіб протилежної статі.
8. Свої обіцянки виконує завжди.
9. Теплі, бадьорі відносини з оточуючими.
10. Людина стримана, замкнута; тримається від усіх трохи в стороні.
11. У своїх невдачах звинувачує себе.
12. Людина відповідальна; на нього можна покластися.
13. Відчуває, що не в силах хоч що-небудь змінити, що всі зусилля марні.
14. На багато дивиться очима однолітків.
15. Приймає в цілому ті правила і вимоги, яких слід дотримуватися.
16. Власних переконань і правил не вистачає.
17. Любить мріяти - іноді прямо серед білого дня. Насилу повертається від мрії до реальності.
18. Завжди готовий до захисту і навіть нападу: «застряє» на переживаннях образ, подумки перебираючи способи помсти.
19. Вміє керувати собою і власними вчинками, змушувати себе, дозволяти собі; самоконтроль для нього - не проблема.
20. Часто псується настрій: накочує смуток, нудьга.

21. Все, що стосується інших, не хвилює: зосереджений на собі, зайнятий собою.
22. Люди, як правило, йому подобаються.
23. Не соромиться своїх почуттів, відкрито їх виражає.
24. Серед великої збігу народу буває трошки самотньо.
25. Зараз дуже не по собі. Хочеться все кинути, кудись сховатися.
26. З оточуючими зазвичай ладнає.
27. Всього важче боротися з самим собою.
28. Насторожує незаслужене доброзичливе ставлення оточуючих.
29. У душі - оптиміст, вірить в майбутнє.
30. Людина неподатливий, впертий; таких називають важкими.
31. До людей критичний і судить їх, якщо вважає, що вони цього не заслуговують.
32. Зазвичай відчуває себе не провідним, а веденим: йому не завжди вдається мислити і діяти самостійно.
33. Більшість з тих, хто його знає, добре до нього ставиться, любить його.
34. Іноді бувають такі думки, якими не хотілося б ні з ким ділитися.
35. Людина з привабливою зовнішністю.
36. Відчуває себе безпорадним, потребує когось, хто був би поруч.
37. Приймавши рішення, слід йому.
38. Беручи, здавалося б, самостійні рішення, не може звільнитися від впливу інших.
39. Відчуває почуття провини, навіть коли звинувачувати себе наче не в чому.
40. Відчуває неприязнь до того, що його оточує.
41. Всім задоволений.
42. вибитий з колії: не може зібратися, взяти себе в руки, організувати себе.
43. Відчуває млявість: все, що раніше хвилювало, стало раптом байдужим.

44. Урівноважений, спокійний.
45. Розлютившись, нерідко виходить з себе.
46. ??Часто відчуває себе скривдженим.
47. Людина поривчастий, нетерплячий, гарячий.
48. Буває, що бреше.
49. Не дуже довіряє своїм почуттям: вони іноді підбивають його.
50. Досить важко бути самим собою.
51. На першому місці розум, а не почуття: перш ніж що-небудь зробити, подумає.
52. Те, що відбувається з ним тлумачить на свій лад, здатний напридумувати зайвого ... Словом - не від світу цього.
53. Людина терпимий до людей і приймає кожного таким, яким він є.
54. Намагається не думати про свої проблеми.
55. Вважає себе цікавою людиною - привабливим як особистість, помітним.
56. Людина сором'язливий, легко ніяковіє.
57. Обов'язково потрібно нагадувати, підштовхувати, щоб довів справу до кінця.
58. У душі відчуває перевагу над іншими.
59. Немає нічого, в чому б висловив себе, виявив свою індивідуальність, своє Я.
60. Боїться того, що думають про нього інші.
61. Честолюбний, небайдужий до успіху, похвали; в тому, що для нього істотно, намагається бути серед кращих.
62. Людина, у якого в даний час багато гідно презирства.
63. Людина діяльний, енергійний, сповнений ініціатив.
64. Пасує перед труднощами і ситуаціями, які загрожують ускладненнями.
65. Себе просто недостатньо цінує.
66. За вдачею ватажок і вміє впливати на інших.

67. Відноситься до себе в цілому добре.
68. Людина наполегливий, наполегливий; йому завжди важливо наполягти на своєму.
69. Не любить, коли з ким-небудь псуються стосунки, особливо якщо розбіжності загрожують стати явними.
70. Подовгу не може прийняти рішення, а потім сумнівається в його правильності.
71. Перебуває в розгубленості, все сплуталось, все змішалось у нього.
72. Чи задоволений собою.
73. Невдаха.
74. Людина приємний, що розташовує до себе.
75. Особою, може, і не дуже гарний, але може подобатися як людина, як особистість.
76. Нехтує осіб протилежної статі і не пов'язується з ними.
77. Коли потрібно щось зробити, охоплює страх: а раптом не впораюся, а раптом не вийде.
78. Легко, спокійно на душі, немає нічого, що сильно б турбувало.
79. Вміє наполегливо працювати.
80. Відчуває, що зростає, дорослішає: змінюється сам і ставлення до навколишнього світу.
81. Трапляється, що говорить про те, в чому зовсім не розбирається.
82. Завжди говорить тільки правду.
83. Стривожений, стурбований, напружений.
84. Щоб змусити хоч щось зробити, потрібно як слід наполягти, і тоді він поступиться.
85. Відчуває невпевненість в собі.
86. Обставини часто змушують захищати себе, виправдовуватися і обґрунтовувати свої вчинки.

87. Людина поступливий, податливий, м'який у відносинах з іншими.
88. Людина тлумачний, любить міркувати.
89. Інколи любить похвалитися.
90. Приймає рішення і тут же їх змінює; зневажає себе за безвілля, а зробити з собою нічого не може.
91. Намагається покладатися на свої сили, не розраховує на чийсь допомогу.
92. Ніколи не виправдовується.
93. Відчуває відчуття скутості, внутрішньої несвободи.
94. Виділяється серед інших.
95. Не дуже надійний товариш, не в усьому можна покластися.
96. У собі все ясно, добре розуміє.
97. Комунікабельний, відкрита людина; легко сходиться з людьми.
98. Сили і здібності цілком відповідають тим завданням, які доводиться вирішувати; з усім може впоратися.
99. Себе не цінує: ніхто його всерйоз не сприймає; в кращому випадку до нього поблажливі, просто терплять.
100. Турбується, що особи протилежної статі занадто займають думки.
101. Всі свої звички вважає хорошими.

Додаток Б**Бланк методики «Локус-контролю»**

Інструкція до тесту.

Прочитайте кожне висловлювання в парі і вирішіть, з яким з них ви згодні більшою мірою. На бланку відповідей обведіть кружком одну з букв - « а » або « б ».

№	Варіант "а"	Варіант "б"
1	Діти потрапляють в біду тому, що батьки занадто часто їх карають.	У наш час неприємності відбуваються з дітьми частіше за все тому, що батьки занадто м'яко ставляться до них.
2	Багато невдачі походять від невезіння.	Невдачі людей є результатом їх власних помилок.
3	Одна з головних причин, чому відбуваються аморальні вчинки, полягає в тому, що оточуючі миряться з ними.	Аморальні вчинки будуть відбуватися завжди, незалежно від того, наскільки ретельно навколишні намагаються їм запобігти.
4	Зрештою до людей приходять заслужене визнання.	На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними.
5	Думка, що викладачі несправедливі до учнів, невірно.	Багато учні не розуміють, що їх позначки можуть залежати від випадкових обставин.
6	Успіх керівника багато в чому залежить від вдалого збігу обставин.	Здатні люди, які не стали керівниками, самі не використали свої можливості.
7	Як би ви не старалися, деякі люди все одно не будуть симпатизувати вам.	Той, хто не зумів завоювати симпатії оточуючих, просто не вміє знаходити спільну мову з

		іншими.
8	Спадковість відіграє головну роль у формуванні характеру і поведінки людини.	Тільки життєвий досвід визначає характер і поведінку.
9	Я часто помічав справедливість приказки: «Чому бути - того не минути».	По-моєму, краще прийняти рішення і діяти, ніж сподіватися на долю. !
10	Для хорошого фахівця навіть перевірка з пристрасстю технічно нескладне труднощі.	Навіть добре підготовлений фахівець зазвичай не витримує перевірки з пристрасстю.
11	Успіх є результатом наполегливої праці і мало залежить від везіння.	Щоб домогтися успіху, потрібно не упустити слушну нагоду.
12	Кожен громадянин може впливати на важливі; державні рішення.	Товариством керують люди, які висунуті на громадські посади, а пересічна людина мало що може зробити.
13	Коли я будую плани, то я взагалі переконаний, що зможу здійснити їх.	Не завжди розсудливо планувати своє життя далеко вперед, тому що багато чого залежить від того, як складуться обставини.
14	Є люди, про яких можна сміливо сказати, що вони погані.	В кожній людині є щось хороше.
15	Здійснення моїх бажань не пов'язане з везінням.	Коли не знають як бути, підкидають монету. По-моєму, в житті можна часто вдаватися до цього.
16	Керівником нерідко стають завдяки щасливому збігу обставин.	Щоб стати керівником, потрібно вміти управляти

		людьми. Везіння тут ні при чому.	
7	1	Більшість з нас не можуть впливати скільки-небудь серйозно на світові події.	Беручи активну участь у суспільному житті, люди можуть керувати подіями в світі.
8	1	Більшість людей не розуміють, наскільки їхнє життя залежить від випадкових обставин.	Насправді така річ, як везіння, не існує.
9	1	Завжди потрібно вміти визнавати свої помилки.	Як правило, краще не підкреслювати своїх помилок.
0	2	Важко дізнатися, чи дійсно ви подобаєтеся людині чи ні.	Число ваших друзів залежить від того, наскільки ви викликаєте прихильність до себе інших.
1	2	Зрештою неприємності, які трапляються з нами, врівноважуються приємними подіями.	Більшість невдач є результатом відсутності здібностей, незнання, ліні або всіх трьох причин разом узятих.
2	2	Якщо докласти чималих зусиль, то формалізм і бездушність можна викоринити.	Є речі, з якими важко боротися, тому формалізм і бездушність не викоринити.
3	2	Іноді важко зрозуміти, на чому ґрунтуються керівники, коли вони висувають людини на заохочення.	Заохочення залежать від того, наскільки ретельно людина трудиться.
4	2	Хороший керівник очікує від підлеглих, щоб вони самі вирішували, що вони повинні робити.	Хороший керівник ясно дає зрозуміти, в чому полягає робота кожного підлеглого.
5	2	Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.	Не вірю, що випадок або доля можуть відігравати важливу

		роль в моєму житті.
6	2 Люди самотні через те, що не виявляють дружелюбності до оточуючих.	Марно занадто намагатися заручитися підтримкою людей: якщо ти їм подобаєшся, то подобаєшся.
7	2 Характер людини залежить головним чином від його сили волі,	Характер людини формується в основному в колективі.
8	2 Те, що зі мною трапляється - це справа моїх власних рук.	Іноді я відчуваю, що моє життя розвивається в напрямку, що не залежить від моєї сили волі.
9	2 Я часто не можу зрозуміти, чому керівники чинять саме так, а не інакше.	Зрештою, за погане управління організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.

Додаток В

Бланк методики «Шкала тривожності» (А. Прихожан)

Інструкція. На наступних сторінках перераховані ситуації, з якими ви часто зустрічаєтеся в житті. Деякі з них можуть бути для вас неприємними, викликати хвилювання, занепокоєння, страх.

Уважно прочитайте кожне речення і обведіть одну з цифр справа 0, 1, 2, 3, 4. Якщо ситуація абсолютно не здається вам неприємною, обведіть цифру 0. Якщо вона трохи хвилює і турбує вас, обведіть цифру 1. Якщо ситуація досить неприємна і викликає таке занепокоєння, що ви воліли б уникнути її, обведіть цифру 2. якщо вона для вас дуже неприємна і викликає сильне занепокоєння, тривогу, страх, обведіть цифру 3. якщо ситуація для вас вкрай неприємна, якщо ви не можете перенести її, і вона викликає у вас дуже сильне занепокоєння, дуже сильний страх, обведіть цифру 4. Ваше завдання уявити собі як можна ясніше кожну ситуацію і обвести кружком ту цифру, яка вказує, якою мірою ця ситуація може викликати у вас побоювання, занепокоєння, тривогу або страх.

Текст методики		
1.	Відповідати біля дошки	1 2 3 4
2.	Піти в будинок до незнайомих людей	1 2 3 4
3.	Брати участь в змаганнях, конкурсах, олімпіадах	1 2 3 4
4.	Розмовляти з директором школи	1 2 3 4
5.	Думати про своє майбутнє	1 2 3 4
6.	Учитель дивиться за журналом, кого б запитати	1 2 3 4
7.	Тебе критикують, в чомусь дорікають	1 2 3 4
8.	На тебе дивляться, коли ти що-небудь робиш (спостерігають за тобою під час роботи, виконання завдання)	1 2 3 4
9.	Пишеш контрольну роботу	1 2 3 4
10.	Після контрольної вчитель називає позначки	1 2 3 4

11.	На тебе не звертають уваги	1 2 3 4
12.	У тебе щось не виходить	1 2 3 4
13.	Чекаєш батьків з батьківських зборів	1 2 3 4
14.	Тобі загрожує невдача, провал	1 2 3 4
15.	Чуєш за своєю спиною сміх	1 2 3 4
16.	Здаєш іспити в школі	1 2 3 4
17.	На тебе сердяться (незрозуміло чому)	1 2 3 4
18.	Виступати перед великою аудиторією	1 2 3 4
19.	Має бути важливе, вирішальне справа	1 2 3 4
20.	Чи не розумієш пояснень вчителя	1 2 3 4
21.	З тобою не згодні, суперечать тобі	1 2 3 4
22.	Порівнюєш себе з іншими	1 2 3 4
23.	Перевіряються твої здібності	1 2 3 4
24.	На тебе дивляться, як на маленького	1 2 3 4
25.	На уроці вчитель несподівано задає тобі питання	1 2 3 4
26.	Замовкли, коли ти підійшов (підійшла)	1 2 3 4
27.	Оцінюється твоя робота	1 2 3 4
28.	Думаєш про свої справи	1 2 3 4
29.	Тобі треба прийняти для себе рішення	1 2 3 4
30.	Не можеш справитися з домашнім завданням	1 2 3 4